

BRÜNNI MAGYAR
KUTAK

12. évfolyam
2006/2

SZERVEZETI ÉLET

Bevezető (kétnyelvű).....	4
Kopjafa-avatás Telnitzben (kétnyelvű).....	5
Eseménynaptár – 2006/2. félév.....	7
Főszerepben a gyerekek.....	8
Kufstein IX.....	9

ÉVFORDULÓK

A félbeszakított forradalom (kétnyelvű).....	10
Az 1956-os magyar forradalom csehszlovákiai visszhangja.....	20
Az 1956-os események mint a poszt-totalitárius átmenet mérőföldköve?.....	23

INNEN-ONNAN

Száraz mákszalmból morfin.....	27
Mi okozta a Nagymorva Birodalom bukását?.....	28

KÖZÖTTÜNK ÉLNEK

Egy mindig jókedvű kutató – beszélgetés Kaiser Józseffel.....	29
---	----

BRÜNNI SÉTÁK.....30

CSEH ÖSSZEFOGLALÓ.....31

ZE ŽIVOTA SVAZU

Úvodem (dvojazyčně).....	4
Odhacení pomníku v Telnici (dvojazyčně).....	6
Kronika – 2. pololetí 2006.....	7
Děti v hlavní roli.....	8
Kufstein IX.....	9

VÝROČÍ

Přerušená revoluce (dvojazyčně).....	11
Ohlas maďarských událostí roku 1956 v Československu.....	20
Události roku 1956 – mezník v přechodu k posttotalitarizmu?.....	23

ZAJÍMAVOSTI

Morfin ze suchých stonků máku.....	27
Jaká byla příčina zániku Velkomoravské říše?.....	28

ROZHOVOR

Rozhovor s Józsefem Kaiserem.....	29
-----------------------------------	----

PROCHÁZKY BRNEM.....30

ČESKÉ RESUMÉ.....31

BRÜNNI MAGYAR
Kurár

Kiadja:

Cseh- és Morvaországi
Magyarok Szövetsége – Brünn

Szerkesztők:

Detáry Attila
Ambrus Tünde

Grafikai szerkesztő:

Füzék Péter

A szerkesztőség címe:

Svaz Madarù – Brno,
Gorkého 12, 602 00 Brno
telefon/fax: +420 541 241 062
e-mail: info@mkic.cz

Regisztrációs szám:

MK ČR E 11196

**A folyóirat megjelenését
Brünn Város Polgármesterei
Hivatala és a Rákóczi
Alapítvány támogatja**

Vydavatel:

Svaz Madarù žijících v českých
zemích – Brno

Redaktoři:

Attila Detáry
Tünde Ambrus

Grafická úprava:

Peter Füzék

Adresa:

Svaz Madarù – Brno,
Gorkého 12, 602 00 Brno
telefon/fax: +420 541 241 062
e-mail: info@mkic.cz

Registrace:

MK ČR E 11196

**Vychází za finanční
podpory
Magistrátu města Brna
a Nadace Rákóczi**

Bevezető

Az idei őszi Brünnben magyar vonatkozású programokban igazán nem szűkölködött. Az október 17. és december 3. között lezajlott Magyar Kulturális Napok kínálatában kilenc rendezvény szerepelt, ami szervezetünk nagyságához és lehetőségeihez képest irigylésre méltó teljesítmény. A programsorozatot Jaroslav Tulka Márai Sándor cseh szemmel című előadás nyitotta. A kulturális napokon olyan neves magyar együttesek léptek fel mint a Balázs Elemér Group, Ágoston Béla & Zuboly valamint a Nigun. A brünni Kőrís néptáncsoport a prágai Nyitnikék és a párkányi Varjos közreműködésével megtartotta 3. Magyar Estjét. Az 1956-os eseményekről konferencián emlékeztünk meg a brünni Masaryk Egyetemen és részt vettünk a szlovákiai, csehországi és ausztriai magyarok közös, pozsonyi megemlékezésén is. Jelentős történelmi emlékhelyet avattunk: az austerlitz csata 201. évfordulóján kopjafát állítottunk a csatában részt vett székely ezredek elesett katonái emlékére. Nagy megelégedésünkre a felsorolt programok

A Kőrís november 11-i nagyszerű 3. Magyar Estjén a Cseh Televízió is jelen volt, és az eseményről a Babylon c. kisebbségi műsorban tudósított.

meglepően nagy érdeklődést váltottak ki. Minden zenei produkción telt ház volt, az emlékkonferenciára annyian jöttek el, hogy kicsinek bizonyult az előadóterem, a kopjafa-avatást pedig több száz résztvevő tekintette meg.

Úvodem

Letošní podzim byl v životě Svazu Maďarů – Brno velmi bohatý. Dny maďarské kultury, které se uskutečnily mezi 17. říjnem a 3. prosincem, zahrnovaly devět akcí, což je vzhledem k velikosti organizace úctyhodné číslo. Řadu programů zahájila přednáška Jaroslava Tulky o věhlasném maďarském spisovateli Sándoru Máraim v Knihovně Jiřího Mahena. V rámci Dnů maďarské kultury vystoupily v brněnských klubech významné maďarské jazzové skupiny, jako jsou Balázs Elemér Group, Ágoston Béla & Zuboly a Nigun. Folklorní soubor našeho sdružení Kőrís hostil na 3. Maďarském večeru pražský taneční soubor Nyitnikék a hudební skupinu Varjos ze Štúrova.

(Reportáž o úspěšném večeru vysílala i Česká televize v pořadu pro národnostní menšiny Babylon.) Události roku 1956 v Maďarsku jsme připomněli na konferenci pořádané na Masarykově univerzitě a zúčastnili jsme se i společného vzpomínkového aktu krajanů ze Slovenska, Rakouska a České republiky v Bratislavě. Při oslavách 201. výročí slavkovské bitvy jsme v Telnici odhalili pomník na památku padlých vojáků uherských pluků. K naší velké spokojenosti se jmenovaných akcí zúčastnil velký počet lidí: hudební produkce a konference se konaly v zaplněných sálech; na odhalení pomníku v Telnici přišly stovky lidí.

Kopjafa-avatás Telniceben az austerlitz csata 201. évfordulóján

Történelmi jelentősége miatt a kopjafa-avatásról külön szeretnék szólni. A emlékmű-állítás gondolata a budapesti Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem (ZMNE) oktatóitól és hallgatóitól származik, akik ötletüket már a csata 200. évfordulójára szerették volna megvalósítani. Próbálkozásuk kezdetben nem járt sikerrel, és mire hozzánk, a CSMMSZ brünni szervezetéhez fordultak, már túl rövid volt az idő a megvalósításra. A számos falut magában foglaló néhai csatatér ugyanis ma emlékpark, ahol csak az azt felügyelő szervezetek bejegyzésével lehet új emlékművet létesíteni. Esetünkben ez Telnice önkormányzata és a Project Austerlitz volt. Szerencsére mind a falu vezetői, mind a csatatér felügyelői kezdettől fogva támogatták a ZMNE és a CSMMSZ brünni szervezete közös törekvését. A munkamegosztás az egyetem képviselőinek tavaszi látogatásakor született meg: Telnice önkormányzata a falu központjában ajánlotta fel az emlékmű leendő helyét, vállalta a tereprendezést és a talapzatok elkészítését; a ZMNE bebiztosította a kopjafa elkészítését; a CSMMSZ brünni szervezete pedig vállalta a kopjafa mellé helyezendő többnyelvű tájékoztató tábla bebiztosítását és az egyes lépések koordinálását. (Az austerlitz csatatér egyes színhelyei tanösvényt képeznek, ahol tájékoztató táblák segítségével igazodik el a látogató.) A telnicei harcok összefoglalását Csikány Tamás, a ZMKE Hadtörténeti Tanszékének docense, írta és Ondřej Tupý a Project Austerlitz képviselője hagyta jóvá. A végső változat hatnyelvű: csehül és magyarul részletesen írja le a telnicei ütközetet, angolul, franciául, németül és oroszul pedig rövidítve.

A december 2-i kopjafa-avatással több mint fél év munkája zárult le, és az eredményt látva állítom: megérte! Köszönet mindazoknak, akik hozzájárultak a sikerhez. A fent említett neveken kívül a telnicei önkormányzat minden tagjának, aki részt vett a munkában. Köszönet a cseh, szlovák, magyar és székely hagyományőrzőknek, akik korabeli egyenruhákban és fegyverzetben álltak díszőrséget. Köszönet a magyarországi és csehországi intézményeknek, amelyek az emlékmű megvalósítását anyagilag támogatták. Tudomásom sze-

rint Csehország területén ez az első kopjafa, amivel – amint az Csikány Tamás ünnepi beszédéből is kitűnik – régi adósságot törlesztünk:

„A magyarok ősi szokása szerint, az elesett katoná temetésének helyét úgy jelölték meg, hogy törött kopjáját a sírbanba szúrták. Később e törött kopját díszesebb emlékoszlop, az ún. kopjafa váltotta fel, melynek kialakult egy jelképrendszere is. Így vált beszédesse a síremlék. Az Erdélyben élő székelyek temetőiben ma is sok ilyen síremléket láthatunk, mely jelképezi a székelyek katonáskodási kötelezettségét. A most felállított kopjafa felső részén egy süveg látható, mely azt mutatja, hogy férfiaknak állít emléket, de ott látható a tulipán is, mely az otthon maradt székely anyákat, feleségeket és özvegyeket szimbolizálja. A nap és a hold a székely címer két díszje, az egész népet jelöli.

Az austerlitz csatában a négy székely batárőr gyalogzászlóalj, a székely huszárezred vett részt, rajtuk kívül a magyarságot a 4. huszárezred képviselte. Lebettek vagy négyezren, akik Telnitz környékén barcoltak. Az általános haditerv szerint ezen alakulatok a szövetségesek főcsoportosításának elővédjét képező Kienmayer-badosztályhoz tartoztak. Feladatuk a falu elfoglalása és megtartása volt, ezzel biztosítva a főerők támadásának balszárnyát. A székelyek e feladatot elvégezték. Véres harcok után először elfoglalták a falu melletti magaslatot, majd orosz vadászok támogatásával a falut is. Ezt követően Telnitzet a hu-

szárok támogatásával egészen az általános viszsza-
szavomulásig sikerült megtartaniuk.

A magyar veszteségeket csupán becsülni lehet. A két székely gyalogezred a források szerint elvesztette kétharmadát, vagyis ha a hadrendben szereplő 2600 fővel számolunk, akkor 1733 fő halt és sebesült meg. A 4. huszárezredtől öt fő halt meg, harmínchat megsebesült és hét fő esett fogságba. A 11. huszárezredtől hat fő halt meg, ugyanennyien megsebesültek és tizenketten tűntek el.

Az 1805-ös háborúban több tízezer magyarországi katona szolgált a császári seregben. Nagyobb részük Itáliában harcolt Károly főherceg parancsnoksága alatt, egy részük Ulm környékén került fogságba. Sem nekik, sem a többi napóleoni háborúban életét adó sok-sok ezer magyar-

nak nincs sehol emlékhelye. A telnizi emlékművel a velük szembeni adósságunkat is szeretnénk csökkenti.

Ezen emlékmű állítson emléket azoknak is akik támogatták a székelyek harcát: a brodi batárör-ezred horvátjainak, az orosz vadászoknak. Emlekeztesen a francia áldozatokra és mindenki-re, aki részt vett a világtörténelem sorsdöntő csatájában, melyet Austerlitz mellett vívtak.”

A tavaly Macochában leleplezett Szabó Lőrinc-emléktábla után egy évvel Csehország újabb, különleges, magyar vonatkozású emlékhellyel gyarapodott, ahova szeretettel várunk minden olvasót.

Detáry Attila

Odhalení pomníku v Telnici u 201. výročí bitvy u Slavkova

Odhalení pomníku se kvůli jeho historickému významu věnujeme podrobněji. Myšlenka vzešla ze strany pedagogů a studentů Univerzity národní obrany Miklóse Zrínyiho (ZMNE) v Buda-
pešti, kteří na rekonstrukci bitvy pravidelně jezdí a kteří chtěli tento projekt uskutečnit již při 200. výročí bitvy. K realizaci došlo až poté, co se obrátili na Svaz Maďarů – Brno. Postavení pomníku na slavkovském bojišti vyžaduje souhlas obce a Projectu Austerlitz. Naštěstí zástupci obce Telnice a Projectu Austerlitz plán na postavení pomníku uvítali a podpořili, aby byl zařazen mezi objekty naučné stezky. Při jamě návštěvě reprezentantů ZMNE v Telnici se strany dohodly na rozdělení úkolů: zástupci Telnice se zavázali, že v centru obce poskytnou vhodné místo a provedou potřebné terénní úpravy; Svaz Maďarů – Brno dostal za úkol objednání vícejazyčného informačního panelu k pomníku a koordinaci celé akce. Text informačního panelu o průběhu bojů u Telnice včetně překladů do světových jazyků sestavil Tamás Csikány ze ZMNE a korekturu textů provedl Ondřej Tupý z Projectu Austerlitz. Konečná verze popisuje boje u Telnice podrobně v češtině a maďarštině, ve zkrácené verzi v angličtině,

francouzštině, němčině a ruštině.

Odhalení pomníku 2. prosince se završila půlroční práce všech stran. Při pohledu na výsledek musím konstatovat, že to stálo za to. Děkuji všem, kteří přispěli k tomuto úspěchu. Kromě výše uvedených všem členům zastupitelstva obce, kteří se do projektu zapojili. Poděkování patří českým, slovenským, maďarským a szekelským vojákům, kteří tvořili čestnou jednotku při odhalení pomníku a svou přítomností umocnili slavnostní průběh aktu. Děkuji všem maďarským i českým institucím, které tento projekt finančně podpořili. Pokud vím, jedná se o první pomník tohoto druhu, jehož význam ve svém projevu Tamás Csikány popsal následovně:

„Podle pradávného maďarského zvyku byl hrob padlého vojáka označen jeho zlomeným zapíchnutým kopím. Později bylo kopí nabrzeno ozdobnějším sloupkem zvaným kopjása, jehož zdobení mělo symbolický význam. Tento typ náhrobku napovídá mnohem víc. Na szekelských hřbitovech v Sedmibradsku dodneška najdeme mnoho takovýchto pomníků, které symbolizují vojenskou službu szekelských mužů. Na horní části dnes odhaleného pomníku „ko-

pjafa” vidíme čapku, která značí, že se jedná o pomník mužům, ale vidíme na něm i tulipán, který symbolizuje szekelské matky, manželky a vdovy zanechané doma. Slunce a měsíc jsou dvěma ozdobami szekelského znaku a symbolizují celý lid.

Bitvy u Slavkova se zúčastnily 4 szekelské braničářské prapory pěchoty, szekelský husarský pluk a maďarský 4. husarský pluk. Bylo jich kolem čtyř tisíc a byli nasazeni do bojů kolem Telnice. Patřili k předvoji spojenecké Kienmayerovy divize. Jejich úkolem bylo obsazení a udržení vesnice, a tím zajištění postupu levého křídla hlavních sil. Szekelové splnili svůj úkol. Po krvavých bojích obsadili návrší u vsi, poté s podporou ruského mysliveckého pluku obsadili i vesnici. S pomocí husarů udrželi Telnici až do všeobecného ústupu.

Maďarské ztráty můžeme jen odhadovat. Dva szekelské pluky pěchoty přišly dle dostupných zdrojů o dvě třetiny mužů, když tedy počítáme se 2600 muži, padlo či bylo zraněno 1733 lidí. Ze čtvrtého husarského pluku padlo pět mužů, zraněných bylo 33 a zajato sedm vojáků. Z 11. husarského pluku padlo 6 mužů, stejný počet byl zraněn a 12 osob bylo pohřbených.

Ve válce roku 1805 sloužilo v císařském vojsku několik desítek tisíc uberských vojáků. Většina z nich bojovala pod velením arcivévody Karla v Itálii, část byla zajata u Ulmu. Žádnému z uberských vojáků padlým v napoleonských válkách nebyl postaven pomník. Rádi bychom to učinili i odhalení tohoto pomníku.

Ať je tento pomník také památkou těch, kteří szekelské pluky podporovali – památkou Chorvatů z brodských braničářů i ruských myslivců. Ať také připomíná francouzské oběti a všechny, kteří se zúčastnili osudové bitvy u Slavkova.”

Po loňském odhalení pamětní desky maďarskému básníkovi Lőrinci Szabó na Macoše je pomník na slavkovském bojišti v Telnici dalším významným maďarským památkem na území České republiky. Všichni zájemci jsou na obě místa srdečně zváni!

Attila Detáry

Eseménynaptár 2006/2. félév

- Augusztus 19-25., Plumlov

Nyári néptánc-tábor

A Kőrös táncsoport nyári néptánc-tábora, táncoktató: Pintér Tibor (Békéscsaba)

- Augusztus 20., Špilberk, Brünn

Ünnepi megemlékezés

Megemlékezés és koszorúzás a magyar államalapítás és a nándorfehérvári csata 550. évfordulója alkalmából a magyar jakobinusok emléktáblájánál

- Szeptember 1-3., Hotel Medlov, Nové Město na Moravě

A cseh- és morvaországi magyarok művelődési tábora

- Szeptember 8-9., Felsőpulya, Ausztria

Kufstein IX. tanácskozás

- Október 11., MKIC, Brünn

Filmvetítés

Dokumentumfilm Márai Sándor író életéről és munkásságáról

- Október 17., Jiří Mahen Könyvtár, Brünn

Márai Sándor cseh szemmel

Jaroslav Tulka előadása, társrendező: Jiří Mahen Könyvtár

- Október 19., Alterna klub, Brünn

A Balázs Elemér Group koncertje

Társrendező: Alterna klub, Prágai Magyar Kulturális Központ

- Október 21., Szent Család templom/ Špilberk, Brünn

Magyar nyelvű szentmise

Ünnepi megemlékezés és koszorúzás a magyar jakobinusok emléktáblájánál

- Október 21., MKIC, Brünn

Őszi gyermekfoglalkozás

- November 11., Divadlo v 7 a pül, Brünn

A Kóris 3. Magyar Estje

Néptánc-bemutató, táncház; vendég a prágai Nyitnikék néptáncgyüttes és a párkányi Varjos zenekar

- November 15., Masaryk Egyetem, Brünn

Emlékkonferencia az 1956-os forradalom 50. évfordulója tiszteletére

Előadók: Ripp Zoltán, Jiří Pernes, Stanislav Balík

- November 23., Stará Pekárna, Brünn

Ágoston Béla és a Zuboly koncertje

Társrendező: Stará Pekárna

- November 25-26., Pozsony

A szlovákiai, az ausztriai és a csehországi magyarok közös megemlékezése az 1956-os forradalomról

- December 2., Telnice u Brna

Ünnepélyes kopjafa-avatás és koszorúzás az austerlitz csatában részt vett székely ezredek elesett katonái emlékére

Főszerepben a gyerekek

Mivel a brünni magyarok körében számos olyan kisgyermekes család van, ahol a szülők fontosnak tartják, hogy utódjaik megtanulják és gyakorolják a magyar nyelvet, programjaink szervezésekor igyekszünk figyelembe venni ezt a törekvést. A tavasszal elkezdett vasárnap délutáni gyermekfoglalkozások sikerén felbuzdulva az őszi és téli hónapokban is tartottunk családi délutánokat.

Az elsőre október 21-én került sor, a magyar szentmise és a koszorúzás után. A gyerekekre a klubban három jól megtermett (és néhány kisebb) tök várt, hogy azokból minél eredetibb töklámpást varázsoljanak. Igaz, némelyikből tetovált sündiszó lett, de csemetéink fantáziája határtalan... Másodszor december 10-én, a közelgő karácsony kapcsán jöttünk össze, hogy a saját kezűleg készített angyalkákkal, karácsonyfadíszekkel, girlanddal díszítsük fel a klub karácsonyfáját. Meglepően sokan jöttek el, és amíg a gyerekek serénykedtek, mi – „nagyok” – élénk diskurálással töltöttük az adventi délutánt.

Mindkét összejövetelt kellemes hangulat jellemezte: a gyerekek önfeledten tevékenykedtek, az anyukák és apukák pedig nyugodtan elbeszélgethettek a rég nem látott ismerősökkel – s persze mindezt magyarul, szinte észrevétlenül ápolva az anyanyelvet.

Dittel Beáta

Kufstein IX.

Az Ausztriai Magyar Egyesületek és Szervezetek Központi Szövetsége 2006. szeptember 9-10-én immár kilencedik alkalommal szervezte meg a kufsteini tanácskozást. A világ magyarságának képviselői a burgenlandi Felsőpulyán (Oberpullendorf) gyűltek össze, hogy tisztelegjenek az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc emléke előtt. A tanácskozásra a csehországi magyarok képviselői is meghívást kaptak. A brünni magyarok képviselőiben négyen – Olgvai Ibolya, Olgvai Jenő, Somogyi László és jómagam – utaztunk Felsőpulyára.

A tanácskozás az *1956 utóélete Ausztriában, Európában – A meneküléstől az integrációig* címet viselte, és nemcsak magával a forradalommal foglalkozott, hanem részletesen az azt követő időszakokkal is. Az 1956-os forradalom idején, ill. annak leverése után több tízezer magyarországi család, fiatal és értelmiségi menekült Nyugat-Európába, legtöbbször Ausztrián keresztül. A konferencián elhangzott csaknem húsz előadás foglalkozott a nyugat-európai országok menekültpolitikájával, a forradalom külföldi visszhangjával, az 1956-os emigráció politikai, társadalmi és irodalmi tevékenységével.

Az előadásokon kívül a találkozó része volt egy ünnepi est a szombathelyi Erkel Kórus és a Bécsi Magyar Hétvégi Iskola diákjainak közreműködésével, valamint magyar nyelvű szentmise a felsőpulyai római katolikus templomban.

A kétnapos rendezvény, azt hiszem, sokáig emlékezetes marad a világ minden tájáról összesereglett mintegy háromszáz magyarnak. Köszönet a szervezőknek odaadó munkájukért és az egész életre szóló élményekért!

Ambrus Tünde

- December 3., Alterna klub, Brünn

A Nigun együttes koncertje

Társrendező: Alterna klub

- December 7., Divadlo Reduta, Brünn

Egyazon városban élünk (Žijeme v jednom městě)

A Brünnben élő nemzeti kisebbségek karácsonyi műsora; a Kóris fellépése, a szünetben magyar ínyencségek

- December 8., MKIC, Brünn

Év végi zenés klubest

Karácsony előtti klubtalálkozó és szórakozás Domán Gábor zenei kíséretével

- December 10., MKIC, Brünn

Karácsonyi készülődés

Gyermekfoglalkozás: karácsonyfadíszek készítése, karácsonyi dalok tanulása, adventi együttlét kicsiknek és nagyoknak

- December 13., MKIC, Brünn

Karácsonyi meglepetés

Irodalmi összeállítás a „Výbor národní kultury” tagjai közreműködésével

- December 14., MKIC, Brünn

Borkóstoló

Egri, tokaji és villányi borok bemutatója és kóstolója

A félbeszakított forradalom

Az 1956-os magyarországi eseményeket neveztek népfelkelésnek, antitotalitárius, antikommunista, vagy antisztálinista forradalomnak, korrekciós, tipikus harmadikutas forradalomnak, szocialista és polgári demokratikus forradalomnak is. De neveztek már eufemisztikusan nemzeti tragédiának, vagy sajnálatos eseményeknek is. Természetesen a Kádár-korszak évtizedei alatt a hivatalos verdikt szerint ellenforradalom volt. Ötven év után sem könnyű megalapozott minősítést adni a történekről. A viták az évfordulón új impulzust kaptak, különösen hogy a pártok a saját politikai érdekeik szerint interpretálják a történelmet.

A forradalom előzményei

A forradalom kirobbanásához „szükséges”, de nem elégséges feltétel volt a nép szociális és nemzeti sérelmeinek halmozódása. Ha elégséges volna, nem lehetne megmagyarázni, miért éppen Magyarországon és miért éppen 1956-ban következett be a robbanás. A hatalom megrendülése, elbizonytalanodása is előfeltétele volt, hogy az emberek esélyt lássanak a gyökeres változásra. De ezenkívül a nép számára közösen vállalható célok, program és vezetői alternatíva is szükséges ahhoz, hogy forradalmat érleljen meg a változások igénye.

A forradalomhoz vezető út négy döntő tényezőjét így összegezném:

1. A nemzetközi körülmények. A legfontosabb esemény a Szovjetunió Kommunista Pártja XX. kongresszusa volt, amelyhez Magyarországon éles belpolitikai küzdelmek kapcsolódtak. Ez a kongresszus konzekvens desztalinizálást ígért és meghirdette a békés koegzisztencia elvét. Az enyhülési politika felélesztette a reményt, hogy változhatnak az addigi merev függőségi viszonyok. Ezt sugallta Tito és Hruscsov moszkvai közös nyilatkozata is, amely arra utalt, hogy a szocialista országoknak lehetőségük van „saját útjuk” megválasztására.

Emellett nagy hatása volt az el nem kötelezett országok bandungi konferenciáján megfogalmazott

külpolitikai alapelveknek is. Nagy Imre, az 1955-ben leváltott miniszterelnök, aki ekkor a párton belüli ellenzék vezetője volt, erre alapozta külpolitikai koncepcióját, tehát a nemzeti függetlenség, a szuverenitás, az egyenjogúság, a belügyekbe be nem avatkozás elveire.

Moszkvában nagyon aggódtak az ún. „nemzeti kommunista” irányzat lengyelországi és magyarországi erősödése miatt. A szovjet vezetők a XX. kongresszus után valójában nem a reformokat, hanem a hatalmi stabilitás helyreállítását szorgalmazták a csatlós államokban.

Ugyanakkor Magyarországon a párton belüli ellenzék a XX. kongresszusra hivatkozva támadta a régi pártvezetést, amely folytatni akarta a kemény kéz politikáját. Az ellenzékiek követelték a magát „Sztálin legjobb tanítványának” hirdető első titkár, Rákosi Mátyás leváltását. A válság elmélyülését megfékezhetne volna a börtönből nemrégén szabadult Kádár János első titkárrá választása, és emellett a reformer – a pártból fél évvel azelőtt kizárt – Nagy Imre miniszterelnöki kinevezése. Ezt azonban a szovjetek elutasították, úgy döntöttek, hogy Rákosi helyére a hozzá hasonlóan keményvonalas Gerő Ernőt állítják. A általa hirdetett „tisza lap” politikája azonban hiteltelen volt, csak növelte az elégedetlenséget.

Az enyhülési politika is hamis reményeket ébresztett. Magyarországon különösen a szomszédos Ausztria semlegességét garantáló államszerződésnek volt nagy hatása. Ezzel megszűnt a szovjet csapatok magyarországi tartózkodásának jogalapja, mégsem vonultak ki.

1956-ra a nukleáris fegyverkezés elérte azt a szintet, amikor a két szuperhatalmat egy közvetlen háborús konfliktus esetén egymás kölcsönös megsemmisítése fenyegette, a befolyásért folyó világméretű hatalmi vetélkedésből tehát ezt az eszközt ki kellett zárni. Ez pedig a Európában a status quo megbonthatatlanságát vonta meg a után.

Az emberek mást éreztek. Nyugatról, elsősorban a Szabad Európa Rádióból az amerikai felszabadítási doktrína propaganda-hadjáratának foly-

Přerušená revoluce

Maďarské události roku 1956 byly nazývány různě: lidovým povstáním, antitotalitární, antikommunistickou nebo antistalinistickou revolucí, korekční revolucí či typickou revolucí třetí cesty, socialistickou revolucí a občanskodemokratickou revolucí. Eufemisticky však byly nazývány i národní tragédií nebo politováníhodnými událostmi. Oficiální verdikt v Kádárově éře zněl kontrarevoluce. Ani po padesáti letech není snadné události fundovaně vyhodnotit. V souvislosti s výročím se diskuse znovu rozproudily, obzvlášť proto, aby politické strany mohly dějiny interpretovat podle svých zájmů.

Co revoluci předcházelo

Hromadění sociálních a národních křivd bylo nutným, ale nikoli dostatečným předpokladem vypuknutí revoluce. Kdyby bylo dostatečným předpokladem, nebylo by možné vysvětlit, proč právě v Maďarsku a proč zrovna roku 1956 došlo k výbuchu. Předpokladem k tomu, aby lidé pocívali šanci na radikální změnu bylo oslabení a určitá nejistota moci. K tomu, aby touha po změnách vedla k revoluci, potřebuje lid společné cíle, program a alternativní vůdce. V následující části bych se shrnul klíčové faktory vedoucí k revoluci:

1. Mezinárodní situace. Nejdůležitější událostí byl XX. sjezd komunistické strany Sovětského svazu, který byl v Maďarsku doprovázen ostrými vnitropolitickými boji. Sjezd sliboval důslednou destalinizaci a deklaroval zásady pokojného soužití. Politika polevování vzbudila naděje, že by se do té doby strnulé společenské vazby mohly změnit. O tom svědčila společná moskevská deklarace Tita a Chruščova, která naznačila, že socialistické země mají možnost vybrat si „vlastní cestu”.

Svoji roli sehrála i bandungská konference neangažovaných zemí, kde byly zformulovány zásady zahraniční politiky. V roce 1955, odvolaný ministerský předseda Imre Nagy, který byl v této době leadrem opozice, v rámci strany zakládal svoji koncepci zahraniční politiky na zmíněných principech, tj. na národní nezávislosti, suverenitě, rovnoprávnosti a nezasahování do vnitřních záležitostí.

V Moskvě se velice obávali sílícího tzv. národního komunistického směru, který byl patrný v Polsku a Maďarsku. Po XX. sjezdu sovětských představitelů ve skutečnosti nepodporovali reformy, ale usilovali o nastolení mocenské stability v příslušovačských zemích.

Opozice v rámci Maďarské komunistické strany po XX. sjezdu kritizovala bývalé vedení strany, které chtělo pokračovat v politice pevné ruky. Požadavala odvolání „nejlepšího Stalina žáka” Mátyáse Rákosiho. Prohloubení krize mohlo zabránit zvolení Jánose Kádára prvním tajemníkem strany a jmenování Imre Nagye předsedou vlády. János Kádár byl nedávno propuštěn z vězení a Imre Nagy byl před půl rokem vyloučen ze strany. Sovětské vedení se však rozhodlo jinak: místo Rákosiho se rozhodli dosadit podobně zdiskreditovaného politika tvrdé linie Ernő Gerőa. Jeho politika tzv. čistého štítu byla nedůvěryhodná a jen stupňovala nespokojenost.

Politika polevování také vzbudila falešné naděje. Smlouva garantující neutralitu Rakouska měla v Maďarsku obzvlášť velký ohlas. Touto smlouvou zanikl právní podklad pro pobyt sovětských vojsk v Maďarsku, která však v Maďarsku přesto setrvala.

tatását tapasztalhatták. Az Eisenhower-adminisztráció a válság elmélyülését segítette elő Közép-Európában, de felkelésre nem számítottak.

A felszabadítási propaganda a forradalom során is folytatódott, ami a közvetlen amerikai beavatkozás reményét keltette. Pedig erre nem volt sem lehetőség, sem szándék Washingtonban.

2. A kommunista párton belül megjelent egy alternatív program és vezetés. Döntő jelentősége volt annak a politikai konfliktusnak, amely 1953 után a Rákosi és a Nagy vezette csoportok között kibontakozott. Sztálin halála után szovjet kezdeményezésre Magyarországon Nagy Imre került a kormány élére. Az ő reformpolitikáját a nép nagy megkönnyebbüléssel fogadta. Ésszerűbb gazdaságpolitika, az életkörülmények javulása következett be, megszűntek a törvénytelen repressziók, kiengedték a politikai foglyokat. A reformpolitikát kezdetől fogva akadályozta a keményvonalas Rákosi-csoport. A párton belüli konfliktusról a közvélemény is értesült, és egyértelműen Nagyt támogatta.

1955-ben a Moszkvában intrikáló Rákosi elérte Nagy leváltását, akit a növekvő ellenzéki mozgalom miatt a pártból is kizártak. A sztálinista politikához való visszatérés a társadalomban elkeseredést és dühöt váltott ki, és a XX. kongresszus után egyre nyíltabbá vált a lázongás.

Nagy Imre és egyre növekvő támogatói csoportja megfogalmazta egy radikális reformpolitika programját. Az 1956 nyarán országsszerte szervezett félig-meddig legális fórumokon kiderült, hogy ennek széles körű támogatottsága van. A nép az 1953-as reformpolitikához való visszatérésnél már többet akart, garanciákat arra, hogy nem lesz ismét viz-

szafordulás. Ezért a politikai struktúra megváltoztatását is kívánta, kezdve a párton belüli demokráciával, eljutva a szabad választások követeléséig. Az egyetemi diákok októberben, a felkelés kirobbanását megelőző napokban ezeket a politikai, gazdasági és nemzeti követeléseket fogalmazták meg téziseikben, megalkotva a forradalom induló programját.

3. A mély erkölcsi válság a legitimációs válság elmélyüléséhez vezetett. Az ellenzék politikai küzdelmeinek fontos része volt Rákosi és társai bűneinek leleplezése. Szimbolikus jelentősége volt a sok halálos ítéletet hozó Rajk-pernek, amelyben Rákosi közvetlen felelőssége is nyilvánvaló volt. Rajk és társai rehabilitálása és újrateremtése október 6-án szinte a forradalom főpróbája lett.

A magyar sztálinizmus leleplezésében fontos volt az ártatlanul börtönbe zártak kiszabadulása. A kommunista értelmiségi ellenzék nyilvános önvizsgálatba kezdett. Megtisztulási folyamatot követeltek, a dolgozó nép szolgálatát nem üres ideológiai tételnek tekintették. Így válhattak kommunisták nagy számban a forradalom résztvevőivé.

A morális válság és a párton belüli harcok a fegyveres erőket is elbizonytalanították. Gyűlölet vette körül az államvédelmi szerveket, amelyek a törvénytelenéseket elkövették, ezért kockázatos volt a bevetésük karhatalmi feladatok ellátására. A hadsereg sem volt felkészítve ilyen akciókra, Gerő és a párt többi vezetői nem is bíztak abban, hogy a hadsereg engedelmesskedne, ha a néppel kerülne szembe egy éles konfliktusban. Hasonló volt a helyzet a rendőrséggel. Így a kommunista párt számára szinte nem is kínálkozott más biztosíték a hatalom megtartásához, mint a Magyarországon tartózkodó szovjet haderő.

A szovjet nagykövet Jurij Andropov volt, munkatársa pedig Vlagyimir Krjučkov, mindketten a KGB későbbi elnökei. Jelentették, hogy milyen veszélyes a helyzet Magyarországon, ennek alapján 1956 nyarán el is készült a szovjet intervenció hadterve.

A hatalom morális válsága a kommunizmus ellenfeleit csak megerősítette igazukban, hogy az egész rendszer elutasítandó, nem csupán reformok

Do roku 1956 nukleární arzenál obou supervelmocí dosáhl takových rozměrů, že v případě válečného konfliktu hrozilo jejich vzájemné vyhlazení. Tento prostředek tedy bylo nutno ze světového mocenského boje vyloučit. Následkem toho byla neporušitelnost evropského status quo.

Lidé však vnímali něco jiného. Ze západu, především z Rádia Svobodná Evropa, slyšeli pokračování propagandy americké osvobozenécké doktríny. Administrace prezidenta Eisenhowera pomáhala prohlubování krize ve střední Evropě, ale s povstáním nepočítala.

Osvobozenécká propaganda pokračovala i během revoluce, což v lidech budilo naději americké intervence. K tomu však nebyla ve Washingtonu ani možnost, ani vůle.

2. V rámci komunistické strany se objevil alternativní program a alternativní vedení. Rozhodující roli sehrál politický konflikt, který se odehrál po roce 1953 mezi skupinami vedenými Rákosim a Nagym. Na sovětský popud se po Stalinově smrti v Maďarsku dostal do čela vlády Imre Nagy. Jeho nová reformní politika byla přijata s velkou úlevou. Hospodářská politika byla racionálnější, životní podmínky se zlepšily, skončily nezákonné represe a političtí vězni byli propuštěni. Tato reformní politika byla od začátku mařena Rákosiho skupinou tvrdé linie. Veřejnost věděla o konfliktech ve straně mezi oběma skupinami a jednoznačně podporovala Nagye.

V roce 1955 se však Rákosimu v Moskvě povedlo přimět sovětské vedení, aby byl Nagy odvolán a kvůli opozičnímu hnutí ze strany vyloučen. Návrat ke stalinistické politice vyvolal ve společnosti zoufalství a hněv a po XX. sjezdu se protesty stávaly čím dál otevřenějšími.

Skupina stoupenců Imre Nagye vyhlásila program radikální reformní politiky. V létě roku 1956 se na pololegálních fórech po celé zemi ukázalo, že tento program má podporu široké veřejnosti. Lidé už chtěli víc než, aby se vrátili k reformní politice roku 1953, chtěli i záruky, aby nedošlo k dalšímu obratu. Chtěli proto i změnu politické struktury, počínaje demokracií uvnitř strany, až po požadavek svobodných voleb. Vysokoškolská studen-

ti několik dní před vypuknutím revoluce v říjnu 1956 deklarovali tyto politické, ekonomické a národní požadavky, čímž vytvořili výchozí program revoluce.

3. Hluboká morální krize vedla k prohloubení krize legitimacy. Důležitou částí programu opozice bylo odhalení zločinů Rákosiho a jeho skupiny. Četné rozsudky smrti vynesené v koncepčních procesech měly symbolický význam, podíl Rákosiho odpovědnosti na nich byl zřejmý. Rehabilitace Lászlóa Rajka a dalších odsouzených a jejich důstojný pohřeb 6. října se stal generální zkouškou revoluce.

Při odhalení maďarského stalinizmu bylo důležité osvobození nevinně odsouzených. Komunističtí opoziční intelektuálové přistoupili k veřejné seberefexi. Požadovali proces očisty, službu pracujícímu lidu nepovažovali za prázdnu ideologickou tezi, ale brali ji vážně. Takto se mohli stát komunisté ve velkém počtu účastníky revoluce.

Morální krize a boje uvnitř strany znejistily i ozbrojené síly. Státní bezpečnost, která páchala bezpráví, byla středem nenávnosti, proto bylo riskantní ji použít pro udržení pořádku. Armáda nebyla připravena na takovéto akce, Gerő ani ostatní straníční funkcionáři nevěřili, že by armáda plnila rozkazy v případě přímého konfliktu s lidem. Podobná byla i situace s policií. Pro komunistickou stranu neexistovala jiná záruka udržení moci než sovětská vojska zdržující se v Maďarsku.

Velvyslancem Sovětského svazu v Maďarsku byl Jurij Andropov, jeho spolupracovníkem Vladimír Krjučkov, oba pozdější předsedové KGB. Podávali zprávy do Sovětského svazu o tom, jak je situace v Maďarsku nebezpečná a na základě toho už v létě roku 1956 vznikl vojenský plán sovětské intervence.

Morální krize moci protivníky komunizmu jen utvrdila v jejich přesvědčení, že je nutno zavrhnout celý systém, že pouhé reformy nestačí. Tato skupina nemohla vyjádřit svůj názor, či vytvořit nějaké organizace, ale připravovala se na změny. Studenti, kteří koncipovali teze na demonstraci 23. října, se nechtěli vrátit k poměrům před rokem 1945. Svoje požadavky chtěli udržet v mezích socializ-

szükségesek. Ők nem nyilváníthattak véleményt, nem hozhattak létre szervezeteket, de készültek a változásra. Az október 23-i tüntetésre a téziseiket megfogalmazó egyetemisták nem akartak visszatérni az 1945 előtti viszonyokhoz. Követeléseiket a szocializmus határain belül akarták tartani, de a szabad választásokra és a szovjet csapatok kivonására vonatkozó igények túlmentek azon, amit Moszkva el tudott volna fogadni.

A forradalom első szakasza

A tüntetés október 23-án felkeléssé alakult, amely kiterjedt az egész országra, majd a szovjet csapatok intervenciójával azonnal függetlenségi harcra változott. A lengyelországihoz hasonló megoldás esélye október 24-én hajnalban a szovjet csapatok intervenciójával szűnt meg.

Az első napokban a szovjetek hadi kudarcát egy téves kalkuláció okozta. A szovjet haditerv a keletberlini mintára épült: páncélosok megfélemlítő felvonulásával akarták elfojtani a lázadást, majd át akarták adni a rendteremtés feladatát a magyar erőeknek. Nagy veszteségeket szenvedtek az erős ellenállás miatt, ennek ellenére tévesen értékelték a helyzetet, napokig úgy tettek, mintha az eredeti taktika bevált volna.

Valójában a forradalom kiterjedt az egész országra, összeomlottak a hatalom intézményei, a hadseregben is felgyorsult a bomlás. A fegyveres megoldás csakis egy totális támadással és az ahhoz kapcsolódó kemény diktatúrával volt véghezvihető. Ennek eldöntéséhez a politikai helyzetet is újra kellett értékelni Budapesten és Moszkvában egyaránt.

A forradalom első szakasza az október 28-i fordulatig tartott, amikor a kommunista párt feladta addigi álláspontját, amely szerint ellenforradalmi támadás indult, és ahhoz megtévesztett munkások csatlakoztak. Éles viták után a kommunista pártvezetés úgy döntött, hogy nép nemzeti-demokratikus mozgalmaként ismeri el a történeteket. Tűzszünetet hirdettek, és megkezdték a szovjet csapatok kivonását a fővárosból. Október végéig Budapesten tartózkodott az SZKP két küldötte, a „liberális kommunista” Mikojan és a „keményvonalas” Szuszlov, csak az ő hozzájárulásukkal lehetett a for-

dulatot végrehajtani.

Később sok vád érte Nagy Imrét, aki október 24-én hajnalban elfogadta a miniszterelnöki tisztséget. Egyfelől szemére vetették, hogy nem állt azonnal a forradalom mellé; másfelől viszont azt, hogy nem tudta fékezni az eseményeket, engedett a forradalom „túlzó” követeléseinek, amelyek kiprovoálták annak leverését. Csalódást keltett, hogy Nagy a szovjet intervenció ellenére és alapvető személyi változások nélkül vállalta a kormányfői megbízatást. Amikor két nap múlva Gerő helyére Kádárt nevezték ki első titkárrá, már eszkalálódott a felkelés.

Nagy miniszterelnök volt, de október 28-ig nem volt kormánya, a pártvezetés hozta a döntéseket. A vitákban egyre határozottabban foglalt állást a fegyveres megoldással szemben, és döntő szerepet játszott a fordulat kezdeményezésében és véghezvitelében. Mikojan és Szuszlov meggyőzésében Kádár segítette őt.

Nagy Imre napokig a pártközpontba volt bezárva, nem látta át, mi zajlik az országban. Először csak a rombolásról, az öldöklésről szerzhetett tudomást, a felkelők nézeteit nem ismerhette, hiszen ők maguk sem tudták önállóan megfogalmazni céljaikat. A hozzá érkezett forradalmi delegációk tagjaitól viszont egyre jobban informálódott.

Fontosnak tartjuk leszögezni, hogy a felkelés és az országszerte kibontakozó forradalmi mozgalom nélkül a kommunista párt sohasem fogadta volna el a forradalom célkitűzéseinek akár egy minimális részét sem. A pártvezetésen belül napokig éles viták voltak, amiből egymás hatására kioltó döntések születtek. Eközben az egész országban megváltozott a hatalmi helyzet. A fordulat döntő tényezője volt, hogy az összeomló hatalmi intézményeket leváltva megalakultak a helyi forradalmi bizottságok és a munkástanácsok. Emellett az értelmiség és az egyetemi diákság, végül a szakszervezetek is deklarálták egyetértésüket a forradalom céljaival. Nem volt tehát tartható az „ellenforradalomról” szóló tétel, önáltatás volt, hogy a munkások megvédik a „proletárdiktatúrát”.

Moszkva hozzájárult, hogy a Nagy-kormány megpróbálja engedményekkel konszolidálni a helyzetet, de megkövetelték, hogy tartson ki a kom-

mu, ale jejich požadavky na svobodné volby a odsunu sovětských vojsk překročili hranice, které by Moskva mohla přijmout.

První fázi revoluce

Demonstrace 23. října přerostla v povstání a po vstupu sovětských vojsk se změnila v boj za nezávislost, který vytvořil národní jednotu. Invazi sovětských vojsk 24. října se rozplynula naděje vyřešení problému po vzoru Polska.

Vojenský neúspěch prvních dnů způsobila mylná kalkulace. Sovětská strategie byla založena na východoberlinském modelu: Sověti chtěli potlačit vzpoudu demonstrací síly – průjezdem tanků, a posléze chtěli předat nastolení pořádku maďarským silám. Díky silnému odporu však utrpěli značné ztráty. Přesto několik dní přestírali, že jim původní taktika vychází.

Ve skutečnosti se revoluce rozšířila na celou zemi, selhaly orgány moci a armáda byla v rozkladu. Vojenské řešení bylo možné pouze pomocí totálního útoku a navazující tvrdou diktaturou. K rozhodnutí bylo zapotřebí znovuzhodnotit situaci v Budapešti, stejně jako v Moskvě.

První fáze revoluce trvala od vypuknutí povstání do zvratu 28. října, kdy se komunistická strana vzdala svého dřívějšího stanoviska, podle kterého se jedná o kontrarevoluci, do které se zapojili zmanipulovaní dělníci. Po ostrých diskusích se komunistické vedení rozhodlo, že události uzná za národně-demokratické hnutí lidu. Vyhlásili příměří a zahájili odsun sovětských vojsk z hlavního města. Tento zvrát by nebyl možný bez souhlasu dvou zástupců Sovětské komunistické strany „liberálního komunisty” Mikojana a zástupce „tvrdé linie” Suslova.

Později byl Imre Nagy často kritizován za to, že 24. října přijal post předsedy vlády. Na jedné straně mu vyčítali, že se okamžitě nepostavil na stranu revoluce, na druhé straně, že nedokázal události moderovat, že se podvolil „přílišným” požadavkům revoluce, které vyprovokovaly její potlačení. Zklamání způsobilo i to, že Nagy navzdory sovětské intervenci přijal post předsedy

vlády bez zásadních personálních změn. Když za dva dny namísto Gerőa jmenovali Kádára prvním tajemníkem, vzpoula už eskalovala.

Nagy byl předsedou vlády, do 28. října však vládu neměl, rozhodnutí přinášelo stranické vedení. V diskusích se čím dál rozhodněji stavěl proti ozbrojenému řešení, hrál rozhodující roli ve zvratu v komunistickém vedení. Při přesvědčování Mikojana a Suslova mu pomáhal János Kádár.

Imre Nagy zůstal několik dnů v centrále strany a neměl přehled o tom, co se v zemi děje. Nejdříve se dozvěděl o ničení a zabíjení, názory povstalců nemohl znát, vždyť omi sami je také nedokázali sanovatně formulovat. Z návštěv revolučních delegací se však o situaci čím dál lépe informoval.

Považujeme za důležité zdůraznit, že bez povstání a celostátně vznikajícího revolučního hnutí by komunistická strana nikdy nepřijala ani minimální část cílů revoluce. Uvnitř stranického vedení se vedly ostré diskuse a vznikala vzájemně protichůdná rozhodnutí. To ale nebylo příčinou selhání ozbrojeného řešení. Mnohem důležitější roli hrálo to, že se v zemi změnila mocenské poměry. Rozhodujícím faktorem zvratu bylo, že hroučící se mocenské struktury nahradily místní revoluční výbory a dělnické rady. Přitom inteligence, studenti a nakonec i odbory deklarovaly svůj souhlas s cíly revoluce. Teze o „kontrarevoluci” tedy nebyla udržitelná a ani s dělníky se nedalo počítat při ochraně „diktaury proletariátu”.

munista párt hatalmának megőrzése és a szövetségi rendszer mellett. Hozzájárultak csapataik kivonulásához Budapestről, sőt a végleges és teljes csapatkivonásról is hajlandók voltak tárgyalni.

A forradalom három napig tartó, átmeneti szakasza

A forradalom három napig tartó, átmeneti szakasza során derült ki, hogy a konszolidációhoz nem elegendők az október 28-i fordulat engedményei.

A konszolidációs kísérlet maga volt a forradalmi vívmányok megteremtésének folyamata. A fordulat után a Nagy Imre-kormány társadalmi legitimitációját már csakis a forradalomtól nyerhette el. Olyan döntéseket kellett hoznia, amelyek a nemzeti és demokratikus követeléseket a szocializmus keretei között megvalósíthatják. Ez volt a feltétele annak, hogy Moszkva is „eltűrje” a változásokat.

A kormánynak három nagy feladatot kellett megoldania:

1.) A béke helyreállítása és ennek érdekében a forradalom saját karhatalmának megszervezése. A felkelők, a katonák és a rendőrök bevonásával napok alatt létrehozták a kormányhoz hű Nemzetőrséget.

A fegyveres összecsapásokat azonban eközben nem sikerült megakadályozni. A felkelésnek nem volt egységes irányítása, több fegyveres csoport nem tartotta be a tűzszünetet. Miközben a szovjet csapatok távoztak a fővárosból, súlyos atrocitások, linceselések, bosszúállók akciók is voltak. A politikai foglyokon kívül bűnözők is kiszabadultak a börtönökből, és fegyverhez jutottak. A Szabad Európa Rádió a harc folytatására buzdított, és mindvégig uszított a Nagy-kormány ellen.

A felkelők, a forradalmi bizottságok és a munkástanácsok is követelték, hogy a szovjet csapatok véglegesen távozzanak az ország területéről.

Október 30-án megjelent a szovjet kormány nyilatkozata, amely felvetette, hogy a Szovjetunió kész a Varsói Szerződés keretein belül megtárgyalni a szovjet csapatok kivonását Magyarországról. Nagy Imre még aznap bejelentette, hogy kezdeménye-

zi a tárgyalást. Ez volt a konszolidáció legfőbb előfeltétele.

2.) A többpártrendszer deklarálása és a kormány nemzeti egységet kifejező koalíciós jellegének megteremtése. A Nagy-kormányt átalakították, bevonták az 1945 után három éven át fennálló négypárti koalíció pártjainak politikusaikat is. Ez még nem volt valódi koalíció, hiszen a pártok újjászervezése éppen csak elkezdődött.

November 3-án jött létre a valódi koalíciós kormány, amikor az újjászervezett pártok már maguk delegáltak tagokat a kormányba. Néhány nap alatt több tucat párt alakult meg, a régi nagy pártokon kívül újak is, ez utóbbiak főleg nacionalista és vallásos ideológiát hirdettek.

3.) A munkástanácsok és a helyi forradalmi szervezetek elismerése, amelyek politikai követeléseit nem különbözték azoktól, amelyeket a felkelés is kitűzött. A kormány arra törekedett, hogy gyorsan beilleszkedjenek a kialakuló új hatalmi rendszerbe, ne alakuljon ki kettős hatalom. A munkástanácsok politikai sztrájkot hirdettek, világossá tették, hogy a munkát csak akkor veszik fel, ha a szovjet csapatok elhagyják az országot.

A forradalom leverése

A Szovjetunió Kommunista Pártja Elnöksége október 31-én, egy nappal a reményt keltő kormánynyilatkozat után – már az Egyiptom ellen indított brit-francia akcióra is reagálva – úgy döntött, hogy támadást indít a forradalom leverésére.

November 1-jén Kádár Jánost, a Nagy Imre-kormány tagját és az előző napon létrehozott új kommunista párt elnökét Moszkvába szállították, hogy ő legyen a Kremblben összeállított bábkormány vezetője. Együttel Zsukov marsall vezetésével kidolgozták a fegyveres agresszió tervét, amely már nem a megfélemlítésre, hanem a totális támadásra épült.

Még aznap megindult a szovjet csapatok beáramlása Magyarországra. Hatalmas erőt vonultattak fel, amely akár nyugati beavatkozás esetén is fölényt biztosított volna egy háború megnyerésére. Erre azonban nem kellett számítaniuk, az Egyesült Államok vezetői meg is üzenték, hogy nin-

Moskva souhlasila s tím, aby se Nagyova vláda pokusila o konsolidaci situace pomocí ústupků, ale trvala na tom, aby se udržela moc komunistické strany a aby se zachoval spojenecký systém. Souhlasila s odsunem svých vojsk z Budapešti a byla ochotna jednat i o úplném odsunu.

Třídenní přechodná fáze revoluce

Během tří dnů přechodné fáze revoluce se ukázalo, že ústupky obratu z 28. října ke konsolidaci nestačí.

Konsolidační pokus byl samotným procesem tvorby revolučních výtobytků. Po obratu vláda Imre Nagye mohla získat legitimitu pouze z revoluce. Musela přinést rozhodnutí, která by uskutečnila národní a demokratické změny v rámci socializmu. To bylo podmínkou toho, aby Moskva připustila změny.

Vláda musela vyřešit tři velké úkoly:

1) Nastolení pokoje a v zájmu toho vytvoření vlastní ozbrojené moci revoluce. Zapojením povstalců, vojáků a policistů za pár dní vytvořili Domobranu věrnou vládě.

Ozbrojeným střetům však nedokázali zabránit. Povstání totiž nemělo jednotné velení, četné ozbrojené skupiny nerespektovaly příměří. Zatímco se z hlavního města stahovala sovětská vojska, docházelo k vážným incidentům, lynčování, odvetným akcím. Kromě politických vězňů byli z vězňů propuštěni i zločinci, kteří se zmocnili zbraní. Rádio Svobodná Evropa nabádalo k dalším bojům a stále poštvávalo proti vládě Imre Nagye.

Povstalci, revoluční výbory a dělnické rady také požadovali definitivní odchod sovětských vojsk.

30. října byla zveřejněna deklarace sovětské vlády, která připustila jednání o odsunu vojsk z Maďarska v rámci Varšavské smlouvy. Imre Nagy ještě téhož dne oznámil, že bude iniciovat tato jednání. To bylo nejdůležitějším předpokladem konsolidace.

2) Deklarace systému více stran a vytvoření koaličního charakteru vlády, který odpovídal národní jednotě. Proběhly změny ve vládě, byli do ní za-

pojeni i politické koalice čtyř stran z tříletého období po roku 1945. Nebyla to ještě opravdová koalice, protože obnovení těchto stran bylo v počátcích.

Skutečná koaliční vláda vznikla až 3. listopadu, dokdy již nově vzniklé strany samy delegovaly svoje kandidáty. Během několika dnů vznikly desítky stran, vedle starých velkých stran i úplně nové, které hlásaly nacionalistické nebo náboženské idee.

3. Uznání dělnických rad a místních revolučních organizací. Vláda se snažila, aby se rychle začlenily do tvořícího se mocenského systému a aby se nevytvořila dvojitá moc. Jejich politické požadavky se nelišily od požadavků povstání. Dělnické rady vyhlásily politickou stávkou a oznámily, že nezhájí práci, dokud sovětská vojska neopustí zemi.

Potlačení revoluce

31. října, den po nadějně deklaraci vlády, předsednictvo Komunistické strany Sovětského svazu částečně reagující na britsko-francouzskou akci proti Egyptu se rozhodlo, že zahájí útok na potlačení maďarské revoluce.

1. listopadu odvezli Jánosa Kádára, člena Nagyovy vlády a předsedu nově zformované komunistické strany do Moskvy, aby ho tam učinili novým předsedou loutkové vlády. Zároveň pod velením maršála Žukova vypracovali plán ozbrojené agrese, který se už nezakládal na zastrasování, ale na totálním úderu.

Ještě téhož dne začala invaze sovětských vojsk do Maďarska. Použili takovou sílu, která by zajistila převahu i v případě pomoci ze Západu. Toho se ale nemuseli obávat, protože představitelé Spojených států vzkázali, že nemají podobné úmysly, že nehodlají riskovat vypuknutím nukleární války.

1. a 2. listopadu Chruščov informoval svoje východoevropské přísluhovače a Tita o chystaném útoku. Rumunští a českoslovenští představitelé rozhodnutí uvítali. Tito také považoval tento krok za nevyhnutný, pokud chtějí zabránit pádu komunistického režimu. I Mao Ce-tung vzal rozhodnutí na vědomí.

csenek ilyen szándékaik, nem kockáztathatták meg egy atomháború kirobbanását.

November 1-én és 2-án Hruscsov értesítette let-európai csatlósait, valamint Titót a készülő támadásról. A román és a csehszlovák vezetők lelkesen támogatták a döntést. Tito is elkerülhetetlen lépésnek ítélte az intervenciót, ha a kommunista rendszer bukását meg akarják akadályozni. Mao Ceting is tudomásul vette a döntést, erről Moszkvában Liu Sao-csi nagykövet biztosította Hruscovot.

A szovjet agressziót a Varsói Szerződés meglétével nem lehet igazolni. Ami történt, Magyarország elleni hadüzenet nélküli háborúnak tekinthető. Nagy Imre ezt fejezte ki november 4-én hajnalban a rádióban elhangzott deklarációjával. Ebben kifejtette, hogy kormánya a magyar nép egyetlen törvényes képviselője, a szovjet hadsereg egy szuverén országot támadott meg azzal a céllal, hogy uralma alá hajtsa. Nem adta át önként a hatalmat, nem támogatta a kormány élére Moszkvában kinevezett Kádár Jánost, és ezzel eldöntötte saját sorsát.

Tévedés azt hinni, hogy a forradalom a szovjet agressziót követően, a fegyveres ellenállás leverésével véget ért. A forradalom önálló szakasza volt a csaknem két hónapig tartó ellenállási mozgalom, amelyet csak erőszakkal tudtak elfojtani. A helyi forradalmi bizottságok még hetekig működtek, nem adták fel a városok és a falvak vezetését. A munkástanácsok politikai sztrájkokkal párosuló ellenállása valóságos kettős hatalmat teremtett.

Az ellenállás szervezésében és szellemiségének meghatározásában az antisztálinista baloldali játszotta a vezető szerepet. Mindezek mutatják, milyen meghatározó volt a forradalom antisztálinista, de kifejezetten baloldali tendenciája.

A kudarc okai

Vannak mostanában is olyan értelmezések, hogy a forradalom túlzott, irreális követelése váltották ki a bukását, mindenekelőtt az, hogy a Nagy-kormány november 1-jén bejelentette Magyarország semlegességét és kilépését a Varsói Szerződésből. Bizonyított tény, hogy Moszkvában nem a semlegességi nyilatkozat váltotta ki a döntést a magyar kormány

megdöntését szolgáló háborúról. Éppen fordítva történt. A támadás előkészületeit tapasztalva reagált ilyen módon a magyar kormány. Már folytak a kétoldali tárgyalások a teljes csapatkivonásról, miközben hírek érkeztek a beözönlő hadosztályokról. A kormány tiltakozásaira pedig Andropov nagykövet nyilvánvaló hazugságokkal válaszolt.

A semlegességi deklaráció irreális lépés volt, de nem irracionális. Valójában nem volt alternatívája, illetve a forradalom céljairól való lemondás lett volna az alternatívája, amely megszüntette volna a Nagy-kormány legitimitását.

A deklarációnak és az ENSZ-hez fordulásnak az volt a jelentősége, hogy új világpolitikai helyzetet kívánt teremteni. A semlegesség garantálására (oszták mintára) a magyar kormány a nagyhatalmakat kérte fel, tehát a Szovjetuniót is. Ezzel csak nyilvánvalóvá tette, hogy a forradalom sorsa a nagyhatalmakon múlik, vagyis azon, hogy akamark-e és képesek-e Magyarország ügyében megállapodni.

A nyugati hatalmak nem is reagáltak rá, hiszen be kellett volna ismerniük az európai status quo megbonthatatlanágát és az amerikai felszabadítási doktrína hamisságát.

Hruscsov úgy látta, hogy a szuezi beavatkozás miatt a Nyugat morális pozíciója is meggyengült. Az Egyesült Államok fellépéséig úgy tűnt, hogy Egyiptom elveszik számkra, nem tudják befolyásuk alá vonni. Már csak ezért is keményen kiálltak az európai status quo megbontása ellen.

Valószínűsíthető, bár nem biztos, hogy ha november 4-én nem következik be a támadás, egyre fogyatkoztak volna a beavatkozásra ürügyet adó jelenségek. A politikai sztrájk befejeződött, a forradalom saját karhatalma erősödött, a helyi forradalmi szervek és a munkástanácsok ragaszkodtak a forradalom vívmányaihoz, nem akartak visszatérést az 1945 előtti autokratikus rendszerhez. A forradalommal Magyarország az 1946-os köztársaság ideájához, a demokratikus fejlődés reményéhez kívánt visszatérni.

Ripp Zoltán

Politikatörténeti Intézet, Budapest

Ripp Zoltán 2006. november 15-i brnmi előadásának szerkesztett változata, amely először a Prágai Tükör 2006/5 számában jelent meg.

Sovétskou agreszi nelze ospravedlnit Varšavskou smlouvou. To, co se stalo, byla válka proti Maďarsku bez vypovězení války. Vyjádřil to Imre Nagy ve své rozhlasové deklaraci 4. listopadu brzy ráno. Prohlásil, že jeho vláda je jedinou legitimní vládou maďarského lidu, a sovětská armáda zaútočila na suverénní stát, aby si jej podrobila. Nevzdal se dobrovolně moci, nepodporoval Jánose Kádára jmenovaného do čela vlády v Moskvě, a tím zpečetil svůj osud.

Bylo by mylné se domnívat, že po sovětské agresii, po potlačení ozbrojeného odporu, revoluce skončila. Samostatnou fází revoluce bylo dva měsíce trvající hnutí odporu, které bylo potlačeno až hrubým násilím. Místní revoluční výbory fungovaly ještě několik týdnů a nevzdávaly se vedení měst a obcí. Odpor dělnických rad spojený s politickou stávkou fakticky vytvářel dvojí vládu.

V organizaci odporu a formování jeho ideologického základu hrála hlavní roli antistalinistická levice. Z toho je patrné, jak důležitá byla antistalinistická, ale výrazně levicová tendence revoluce.

Příčiny neúspěchu

Dodnes se vyskytují hodnocení, podle nichž k pádu revoluce vedly její nereálné požadavky, zvláště prohlášení Nagyovy vlády 1. listopadu o neutralitě a vystoupení z Varšavské smlouvy. Je prokázáným faktem, že neutralita nebyla tím faktorem, který v Moskvě vyvolal rozhodnutí o válce na odstranění maďarské vlády. Právě naopak. Maďarská vláda tímto reagovala na přípravy sovětského útoku. Již probíhala oboustranná jednání o úplném odsunu vojsk, když dorazily zprávy o invazi sovětské armády. Na protest vlády reagoval velvyslanec Andropov evidentními lžemi.

Deklarace nezávislosti byla ireálným, nikoli však iracionálním krokem. Ve skutečnosti neměla alternativu, jedinou alternativou bylo zřeknutí se cílů revoluce, které by ukončilo legitimitu vlády Imre Nagy.

Smyslem deklarace a obrácení se na OSN bylo vytvoření nové světové politické situace. Podle ra-

kouského vzoru záruku neutrality měly garantovat velmoci, včetně Sovětského svazu. Tím se jen zdůraznilo, že osud revoluce závisí na velmocích, tedy na tom, jestli jsou schopny a jestli chtějí se dohodnout v záležitosti Maďarska. Imre Nagy nevyprovokoval, nýbrž se snažil zastavit intervenci, a proto se pokusil o tuhle jedinou mizivou možnost. Teď už víme, že nebyla reálná.

Západní velmoci na ni nereagovaly, protože by musely uznat neměnitelnost evropského status quo a falešnost americké osvobozenécké doktríny.

Chruščov věděl, že v důsledku suezského záhadu se morální pozice Západu oslabila. Až do vstoupení Spojených států do konfliktu se zdálo, že Egypt ztratí a nedokážou zahrnout do své sféry vlivu. Už jen proto tvrdě zastávaly neporušitelnost evropského status quo.

Je pravděpodobné, ale nikoli jisté, že kdyby k útoku nedošlo 4. listopadu, příčin k intervenci by bylo čím dál méně. Politická stávka skončila, ozbrojená moc revoluce sílila, místní revoluční orgány a dělnické rady trvaly na vřdobytčích revoluce, nechtěly se vrátit k autokratickému pořádku doby před rokem 1945. Maďarsko se touto revolucí vrátilo k ideám republiky z roku 1946 a k naději demokratického vývoje.

Zoltán Ripp

Ústav politické historie, Budapest

Zkrácená verze brněnské přednášky Zoltána Rippa z 15. listopadu 2006, která byla otištěna v časopise Prágai Tükör 2006/5.

Az 1956-os magyar forradalom csehszlovákiai visszhangja

Az 1956 júniusában induló lengyel reformmozgalmak, de különösképpen az október 23-án kitört magyar forradalom nagy hatással volt Csehszlovákiára, mely földrajzi helyéből adódóan beékelődött e két nyugtalanságban hánykódó, önmagát kereső ország közé. Az európai események fejlődése szempontjából rendkívül fontos volt, mi történt Csehszlovákiában. Ha itt is kialakulnak valamiféle demokratikus tömegmozgalmak, ha a Csehszlovák Kommunista Párt vezetésében is megalkul egy desztalinizálásra törekvő reformszám, sokkal nagyobb reményük lett volna a sikerre a magyar felkelőknek éppúgy, mint a lengyel tüntetőknek és reformereknek. Ezt nemcsak a Nyugaton működő csehszlovák emigráció látta így, hanem a szétagolt, demokratikusan gondolkodó csehszlovákok, sőt a kommunista hatalom képviselői is. A rendszer vezető funkcionáriusai ezért szenteltek már a kezdetek kezdetétől rendkívüli figyelmet a lengyel eseményeknek és a magyar forradalomnak. Kihasnálták minden lehetőséget, hogy megvédjék az országot a felfordulástól.

A Csehszlovák Kommunista Párt Központi Bizottsága (CsKP KB) 1956. október 24-i ülésén, tehát rögtön az első aggodalomra okot adó nap után tárgyalt a magyar eseményekről, miután meghallgatta Rudolf Barák belügyminiszter jelentését. A konkrét intézkedések elfogadása előtt azonban megvárták, amíg Antonín Novotný, a KB első titkára hazaérkezik a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának üléséről, ill. a szovjet blokk további néhány pártvezetőjével való találkozásjáról, melynek témája a lengyel és a magyar helyzet volt.

A Magyarországról érkező első hírek után 1956. október 24-én Barák belügyminiszter egy titkos parancsot adott ki, melyben az egész belügyminisztérium, tehát nemcsak a rendőrség, de a Határőrség és a Belbiztonsági Őrség tagjai számára is elsőfokú készséget rendelt el. A Határőrség egységei megerősített határvédelemmel tízórás szolgálatot láttak el, a Belbiztonsági Őrség-nél harc-készséget hirdettek ki. Ezzel egyidejűleg elrendelték a börtönökben és a munkatáborokban a fokozott készséget, továbbá a rendőrség határ menti egységeinek megerősítését.

A Rudé právo 1956. október 25-én, csütörtökön közölte az első tudósításokat a magyar forradalomról. Az első oldalon egy rövid hírt közölt Súlyos események Magyarországon: Az ellenforradalmi elemek véres nyugtalanságot idéztek elő címmel. A negyedik oldalon folytatódott tovább az ismertetés az MSZMP KB október 23-i rendkívüli üléséről és Nagy Imre magyar miniszterelnökké történő kinevezéséről.

Az ezt követő napokban a Rudé právo külön figyelmet fordított a magyar eseményekre, igaz, az olvasókat csak minimális információkkal látta el. Csupán október 26-án, pénteken hozták nyilvánosságra a hírt Gerő Ernő, a Dolgozók Pártja első titkárának elmozdításáról, Kádár János kinevezéséről. A közölt anyag nagy részét az ország különböző gyáraiban dolgozó állampolgárok és a pártvezetés gyűléseiről szóló beszámolók adták,

akik csakúgy, mint a Népfrent szervezetei, elítélték a magyar forradalmat és a szocializmus további építését ígérték Csehszlovákiában.

A pártvezetés felismerte, hogy az intenzív propaganda dacára Csehszlovákiában is szimpatizálnak a lengyel és a magyar eseményekkel, és ez a lakosságot a rendszer ellen fordíthatja. Legjobban 1956. október 28-tól, Csehszlovákia kikiáltásának 38. évfordulójától féltek. Sejtették, hogy a totalitárius rendszer hazai ellenzéke erre a napra szervezhet tüntetéseket, ezért ekkorra rendkívüli rendőri erőket vontak össze. A későbbi történések megmutatták, hogy jogos volt a félelem. A szomszédos országokban történtek valóban arra bátorították a másként gondolkodókat, hogy nyíltan fellépjenek a kommunista hatalom ellen.

Szokatlanul aggasztó eseményre került sor október 27. délelőttjén, amikor egy nyolc fős csoport Jičín közelében behatolt egy fegyverraktárba. Támadásukat ugyan visszaverték, de a kommunista elitben nyugtalanságot keltett a hír, és a hadseregben a legmagasabb készségi fokozatot rendelték el. Még október 27. éjszakáján futtában kidolgoztak egy védelmi tervet az állami szervek megtámadása esetére, a védelmükre tankokat mozgósítottak.

Ugyanezen a napon a Belügyminisztérium munkatársai elfogtak egy kisebb csoportot, amelynek tagjai október 28-ra egy kommunistaellenes tüntetést készítettek elő a Vencel téren. A letartóztatottak a prágai Ladislav Trpálek vezetésével a néhány nappal azelőtti budapesti eseményekhez hasonlóan egy nagyszabású rendszerellenes tüntetést szerettek volna szervezni. A megvalósítás előtt a tervet a besúgóok közreműködésével leleplezték.

A magyarországi események folyamatosan figyelmet keltettek Csehszlovákiában, mint ahogy fentebb jeleztük, senki sem tudhatta, hogy azok nem váltanak-e ki elégedetlenségi mozgalmat. A rendőrségi jelentések azt mutatták, hogy ez a feltevés realis. Ezekben a napokban a jelentések ugyanis arról számoltak be, hogy a diákság körében a magyarok iránti rokonszenv tapasztalható. Október 31-ének éjjelén a nymburki tizenegy osztályos középiskola felsőbb osztályaiban a következő jelszavak jelentek meg az osztályter-

mekben: „Diákok! Ti vagytok a forradalom előőrsé! Nem szocializmust, hanem demokráciát akarunk! Együtt érzünk a szabadságukért harcoló magyar néppel! Örök időkre az USA-val! Halál a Szovjetunióra! Le a kommunizmussal, szabadságot akarunk!” A lefolytatott vizsgálatok bebizonyították, hogy a feliratokat az iskola négy tizenhat-tizennyolc éves diákja készítette, akik ezt követően el akarták hagyni az országot. Az illegális határátlépésük közben valamennyiüket elfogták. Tettüket beismerték, izgatás miatt büntetőeljárás indítottak ellenük.

A Rudé právo az ország nyugalmának fenntartása érdekében október 29-től egy állandó rovatban számolt be Hírek a magyar helyzetről címmel: a kegyetlenkedések színes ecsetelésével, tendenciózus, torzított információk formájában. A csehszlovák állampolgár ezenkívül részletes információkat kapott a hasonló szempontok alapján válogatott autentikus felvételekből a heti filmhíradókban, illetve Prága központjában, a Csehszlovák Távirati Iroda által sietve összeállított propagandisztikus kiállításokon. Ez a módszer nagyon hatásosnak bizonyult. Ahogy a rendőrségi jelentésekből kiderül, sokan, noha elégedetlenek voltak a kommunista rendszerrel, semmiképpen sem akarták vérontást.

Elszigetelve előfordult, hogy a Csehszlovák Kommunista Párt tagjai a magyar forradalom vagy a lengyel reformok és a radikális desztalinizáció mellett foglaltak állást, mint ahogy például 1956. október 29-én tette egy pilseni tag, aki kijelentette: „Sztálin is szentnek számított, most pedig, a 20. kongresszus után már bűnözőnek”.

Tekintettel a kiélezett magyar helyzetre a Párt Központi Bizottsága meghagyta Antonín Zápotockýnak, hogy 1956. november 3-án mondjon beszédet a Csehszlovák Rádióban. A szöveget 11 óra körül fogalmazták meg, majd jóváhagyták a KB rendkívüli ülésén, és még aznap, 13 órakor le is adták. Zápotocký a magyar forradalmat „fasiszta fehérterrornak” minősítette. Elismerte ugyan, hogy „a sikerek mellett a Magyar Népköztársaságban sok volt a hiányosság, az igazságtalanság és hiba”, de elutasította a kommunista párt és a pártideológia megkérdőjelezését. Beszélt továbbá

a sikerekről, melyet a kommunista komány a csehszlovákiai életszínvonal emelése terén ért el, és biztosította a lakosságot arról, hogy elegendő élelmiszer van az országban. Rögtön fel is hívta a lakosság figyelmét az indokolatlan élelmiszer-felhalmozás megszüntetésére.

A Csehszlovák Kommunista Párt vezetése szükségét érezte, hogy figyelje a közhangulat alakulását, elengedhetetlennek érezte, hogy a kormányellenes erők potenciális szervezőiről információkat szerezzen és elszigetelje őket. Éppen ezért rögtön a magyar forradalom kitörése után aktivizálta a belügyminisztérium besúgói hálózatát. Egyedül az október 26-i jelentés tanúskodik arról, hogy a megelőző két napon a brünni utcákon tizenhét röpplapot találtak „Le a szovjet protektorátussal!” illetve „Éljen az új Lengyelország!” felirattal. A többi jelentés kevésbé találtatott fontosnak, és nem számolt be a rendszerre veszélyes tevékenységről. A magyarországi eseményekkel kapcsolatban a hangulat inkább várakozó, mint rendszerellenes volt. Az ügynökök ugyan számos ellenséges kijelentésről számoltak be, köztük olyanokról, mint hogy azt beszélik, „Csehszlovákiában ugyanaz lesz, mint Magyarországon és Lengyelországban”, illetve a kommunista rendszert bíráló kijelentésekről. A megfigyeltek elsősorban a magyar események iránt érdeklődnek, de sokan mint ellenforradalmat ítélik el.

A Magyarország elleni támadás megváltoztatta a helyzetet. Rögtön 1956. november 5-én, hétfőn délelőtt, amikor rendszerint nem jelentek meg újságok, a pártszervek arra utasították a szerkesztőségeket, hogy a napilapok különkiadással jelentkezzenek és a címlapon nagy betűkkel jelentsék, hogy „a magyar dolgozó nép győzött az ellenforradalom felett” és „a csehszlovák nép a válságban helyt állt”. A kampányban részt vett a Csehszlovák Rádió is, egész nap főként indulókat sugárzott, melyeket a szovjet csapatok előrenyomulásának híreivel szakított meg.

Titkosszolgálati jelentések szerint ebben az időben a hangulat a kommunista funkcionáriusok ellen fordult, többüket életveszélyesen megfenyegették. Szervezett mozgalmakról nem számoltak be, csak szórványosan találtak kommunista- és

rendszerellenes röplapokat, feliratokat. Így például egy prágai házban horogkeresztet rajzoltak a vörös csillag fölé. Röplapokat találtak a következő felirattal: „1952-ben csehszlovák cserkészeket végeztek ki – bosszuljátok meg őket!” A příbrami patikára egy plakátot ragasztottak, melyen a következő szöveg volt olvasható: „A Vörös Hadsereg öli a magyarokat!” A magyarországi események fejlődése és a gyűlölet sűrűsödő jelei hatására a pártfunkcionáriusok óvatosabbak lettek, egy jelentés szerint az ostravai városi tanács tagjai nem merték hordani a kommunista párt jelvényét.

Félő volt továbbá, hogy a rendszer ellen törő erők a magyar forradalom melletti szimpátia kifejezésére használják ki a Nagy Októberi Szocialista Forradalom évfordulójára rendezett felvonulásokat.

A csehszlovák közvélemény megosztottságáról tanúskodik, hogy a jelentések szerint egyes járáásokban egyenesen kommunistabarát állásfoglalásokkal és a Kádár-kormány iránti szimpátiával találkozhatunk. A kroměříži munkások állítólag követelték, hogy a magyar dolgozók törjenek be az USA budapesti nagykövetségére és fogják el az ott rejtőzködő Mindszenty bíborost. A Gottwaldovi járás lakosai üdvözölték a tényt, hogy a magyar felkelők ellen csehszlovák gyármányú tankok harcolnak, és kifejtették nézetüket, hogy ellenük harcba kellett volna szállnia a Csehszlovák Néphadseregnek is.

A fentiek alapján ki lehet jelenteni, hogy a drámai magyar és lengyel eseményekkel összevetve a csehszlovák ősz szinte eseménytelen volt. „Budapesten – ahogy Pavel Tigrid keserűen írja tanulmányában – a szovjet tankok lánctalpai szagatták az utcaköveket, Csehszlovákiában semmi sem történt. A kommunista Lengyelországban az emberek pénzt gyűjtöttek és vért adtak a magyar forradalmároknak. A csehek ezalatt lottóztak, Pozsonyban pedig jégkorong-meccsre jártak.”

Jiří Pernes

Cseb Tudományos Akadémia, Modern Történeti Intézet

Jiří Pernes 2006. november 15-i brünni előadásának szerkesztett változata, amely először a Prágai Tükör 2006/5 számában jelent meg.

Az 1956-os események mint a poszt-totalitárius átmenet mérföldkövei?

Az antidemokratikus rendszereket két teljesen külön kategóriára, a totális és az autoritativ rendszerekre osztja a politikaelmélet. Juan J. Linz, spanyol származású amerikai politológus az autoritativ rezsimek esetében alkategóriaként vezette be a poszt-totalitarizmus fogalmát. Ezekben a rendszerekben a hatalomból való részesezés kizárólag a párttagok joga, a párt egykori meghatározó tekintélye már nem abszolút, de nem is tűnt el teljesen. A poszt-totalitárius-autoritativ rendszer a többi autoritativ rendszertől politikai kultúrájában és a múlthoz való viszonyában tér el.

A poszt-totalitárius-autoritativ rendszerbe számos országot sorolhatunk: az 1968-as Csehszlovákia teljesen eltér az 1957-es Magyarországtól. Ezért a rendszereken belüli érdekcsoportok konfliktusainak intenzitása szempontjából további kategóriákat kell kijelölni. Ezek alapján a poszt-totalitárius rendszerek következő öt alkategóriája hozható létre:

1. kvázi-totalitárius állam – megfelel a totalitárius rezsimek definíciójának, de nem becsüli túl a hatalmát és a terrort alapvető jellemrajzává teszi. Elméletben illegálisnak tartja a politikai csoportokat, a gyakorlatban azok erejét különféle megnehezített feltételekkel jelentősen gyengíti. A vezetők tudatosan szétrombolják a politikai csoportokat, de be is épülnek azokba. Amennyiben léteznek szervezett csoportok (mint pl. a szakszervezetek), azokat ellenőrzik, manipulálják, így ők képtelenek érdekeiket képviselni. Az értelmiségnek nincs semmilyen közéleti befolyása. A hivatalos csoportok, a pártot is beleértve, meglehetősen gyengék, vezetőik csak a hatalom eszközeként használják őket. Példaként említhető a sztálini Oroszország 1929 és 1953 között, Magyarország, Lengyelország és Csehszlovákia az 1947-48-at követő években és Albánia.

2. konzultatív autoritarizmus – A párt vezető hatalma sérthetetlen. A spontán módon, valamiféle ellenvéleményt kifejező csoport jelentkezésekor a hatalmi apparátus azt erős kézzel elnyomja.

Az államban jelentős szerepet játszanak a bürokratikus csoportok – a párt és az állam hivatali gépezete. Egyre nagyobb az igény bekapcsolódni a hivatalos csoportok, mint pl. a gazdaság vagy a tudomány döntési folyamataiba, de a párt gépezetének még mindig meghatározó szerepe van. Linz a totalitarizmusához közelítő konzultatív („tanácskozó”) poszt-totalitarizmusba sorolta be Kelet-Németországot, Romániát, Bulgáriát és a hatvanas évek Magyarországot, Lengyelországot 1968 márciusa után és a Szovjetuniót Hruscsov után.

3. kvázi-pluralista autoritarizmus – a csoportos konfliktusok túlnyomórészt egyes csoportok kezdeményezéseiből nőnek ki. A párt vezető szerepe meghatározó, a politikai csoportok és a vezetés között azonban szélesebb az együttműködés, a politikai rendszerre nagyobb a pártok befolyása. A csoportos konfliktusokat a pártfrakció

ók kemény vitái kísérik (és gyakran ébresztik is), a vezetők között viták, a párt egészében komoly nézeteltérések fordulnak elő. Noha a bürokratikus csoportok (elsősorban a párthierarchia) hatalma megmarad, abból már nem tudják az értelmiséget és más véleményformáló csoportokat kirekeszteni. A katolikus egyház, mint rendszer előtti intézmény jelentős befolyásával találkozunk Lengyelországban. Ebbe a kategóriába soroljuk az enyhülés időszakában (1953–56) Magyarországot és Lengyelországot, Szovjetuniót Hruscsov ideje alatt, valamint Csehszlovákiát és Lengyelországot a hatvanas évek első felében.

4. demokratizálódó és plurális poszt-totalitarizmus – ez a típus foglalja magába az 1968 januárja és augusztusa közötti csehszlovák reformkísérletet és Jugoszlávia elszakadását a Szovjetuniótól, főleg 1966 után. A politikai csoportok intézményesültek és a politikai rendszerben jelentős szerepet játszottak.

5. anarchista poszt-totalitarizmus – néhány, a kínai kulturális forradalomban összecsapott csoport intézményesült, vagyis legitimé vált (bővebben: Linz 2000: 253–261).

Az 1956-os magyarországi és lengyelországi események fordulatot hoztak az országok politikai rendszerének jellegére nézve. Kádár János és Władysław Gomułka rezsime teljesen eltér Rákosi (vagy Nagy) és Bierut rendszerétől. Mi volt Csehszlovákia véleménye minderről?

Állásfoglalás a magyar és a lengyel eseményekről

Az 1956-ban Csehszlovákiában bekövetkezett eseményeket nem lehet az egész szovjet blokkban végbement történések figyelembevételével magyarázni. Csehszlovákia lakói a szomszédos országokban a kommunista rendszer fejlődésének két lehetséges útját kísérhették figyelemmel. Követhetőbbnek tűnt a lengyel változat (a szocializmus új, demokratikusabb formáinak keresése, de a szocializmus keretein belül maradvá), mint a magyar (teljes körű, ráadásul erőszakos elválás a kommunizmustól). Meg

kell azonban említeni, hogy a szimpátia meglehetősen alacsony a két ország megmozdulásával szemben. M. Blaive nem elhanyagolható tényezőként jegyzi meg, hogy a csehszlovákok rokonszenvét meglehetősen tompította a lengyelekkel és a magyarokkal szembeni állítólagos ellenszenvük. (Blaive 2001: 294).

1956 nyara a cenzúra tekintetében is beindította a csehszlovák párt- és propaganda-gépezetet. Lényeges fordulatot a magyar forradalom kitörése hozott. A társadalom megdőbbsé, a kommunista vezetés megrémült. Erről tanúskodik pl. a Csehszlovák Kommunista Párt Központi Bizottságának hivatalos lapjában, a Rudé právo-ban 1956. október 31-én megjelent nyilatkozat (nyilvánvalóan a párt politikai bizottsága tagjainak közös munkájáról van szó); katonai védelemért a külföldhöz könyörgő drámai szavak ezek, melyekhez hasonlót 1948 februárja óta nem lehetett hallani. A legaggályosabb cikk tehát alig néhány órával a magyarországi szovjet beavatkozás előtt jelent meg a Rudé právo-ban. Arról tanúskodik, hogy a politikai bizottság elvtársai már semmiben sem voltak biztosak (Tigríd 2001: 106–108). A kommunisták tisztában voltak azzal, ha Csehszlovákiában is megjelenik a demokratikus mozgalom, mely összekötötte egymással a forrongó Lengyelországot és a néhány napig nem kommunista Magyarországot, akkor Közép–Európában a kommunizmust már csak igen nehezen lehetne megmenteni.

Nem következett be azonban semmiféle demokratikus átalakulás. Csehszlovákiában 1956 ősze sokkal békésebb volt, mint az azt megelőző nyár. A lakosság nagy része passzív maradt. Megrémisztették őket a magyar kommunistaellenes megmozdulásokat kísérő kegyetlenségek (Pernes 2000: 615, Blaive 2001: 294–299), a reformhangulat hanyatlani kezdett. Ennek oka a Csehszlovák Kommunista Párt viszonylag magas taglétszáma lehetett (1958-ban a kb. 13,5 millió lakosságból több mint 1,4 millió párttag; ld.: Fiala – Holzer – Mareš – Pšejka 1999: 51), valamint a tagok bizonytalansága egy kommunistaellenes felkelés esetén.

A tavasszal még forradalmi kedélyű párttagok

közül a magyar helyzettől megijedve sokan visszavonták kritikájukat. Odalett a lengyel és magyar eseményekről tendenciózusan tudósító kulturális folyóiratok, de a többi lap bátorsága is. Azzal, hogy a szovjet hadsereg vérbe fojtotta a magyar felkelést, megszűnt az esély a csehszlovákiai politikai viszonyok megváltoztatására is. Hasonlóan Lengyelországhoz, Csehszlovákiában is az ortodox kommunista erők kerültek hatalomra, amelyek fokozatosan eljutottak az ellentámadásig. Hivatalosan elítélték a pártellenes, liberális konvenciót, vagyis mindenkit, aki részt vett 1956 első felének viharos vitáiban. Számos olyan személy előtt került sor a párt erejének fitogtatására, akik a legintenzívebben kapcsolódtak be a desztalinizáló és demokratizáló kísérletekbe. 1956 és 1957 fordulóján megválasztották a Csehszlovák Kommunista Párt (CsKP) egyes szervezeti tagozatainak új képviselőit. Olyan kommunistákat választottak, „akik nem inogtak meg és nem haboztak a kormány és a párt politikájának megvalósításában”. Az 1956-os év eseményeit Csehszlovák Kommunista Párt Központi Bizottságának 1957 júniusában tartott ülése zárta le, ami kimondta a párt hatalmi és ideológiai monopóliumát, ezenkívül befejezettnek nyilvánította a párt múltbéli és jövőbéli politikájáról szóló vitákat (Pernes 2000: 616–617).

Az 1956 utáni Csehszlovákia besorolása az antidemokratikus rezsimek közé

Lehet-e Csehszlovákia esetében a rendszer típusának változásáról beszélni 1956 történéseinek tükrében? Nyilvánvalóan nem. Változásra sor került: Csehszlovákia más volt 1955-ben, mint 1961-ben. Ez a fejlődés azonban nem az 1956-os, hanem az annál két-három évvel későbbi események miatt következett be.

Az egyik dolog, ami megkérdőjelezi 1956 mérőföldkő-mivoltát a csehszlovák fejlődésben, a csupán szólamokban megvalósuló eltávolodás Sztálin személyi kultuszától, valamint Klement Gottwald „emlékének és hagyatékának” valós érinthetlensége. A CsKP vezetése a XX. kongresszushoz

csupán verbálisan csatlakozott, a moszkvai ülés sokáig semmiféle hatással nem volt a politikájára.

A pusztán formalitás abban is megmutatkozik, hogy amíg Lengyelországban és Magyarországon a politikai enyhüléssel egyetemben megtörtént a szembenézés a múlttal, a párt tagjai ellen folytatott politikai pereket is beleértve (Gomułka, Rajk), a csehszlovák rezsime hasonló engedményekre nem volt hajlandó – legfeljebb a Slánský-per túlélőinek kegyelmezett meg, bár ebben az esetben is az volt a hivatalos álláspont, hogy a per halálos áldozatait jogosan végezték ki. Csak a hatvanas évek elején történt változás ebben a kérdésben. Emellett Moszkvából, ahol a desztalinizációs per folytatásával egy sor új rehabilitációra került sor, nyomást gyakoroltak a csehszlovák pártra. Slánskýt majd csak 1963-ban rehabilitálták: erről az időszokról már úgy lehet beszélni, mint poszt-totalitarius kvázi-plurális típusról (hasonlóan Magyarországhoz és Lengyelországhoz az 1953 és 1956 közötti években, ill. Magyarországhoz a hetvenes és nyolcvanas években).

Ám a helyzet nem egészen egyszerű, meg kell említenünk, hogy mégiscsak történt változás 1956-ban. A totalitárius, vagyis a Linz-féle kvázi-totalitárius modell leírása, ami egészében véve ér-

vényes Csehszlovákia állapotára az 1948-at követő időszakban, nem illik a II. Írószövetségi Gyűlésen történetekre. Bajosan lehet elképzelni, hogy Jaroslav Seifert Klement Gottwaldnak is előadta volna beszédét, mint ahogy azt tette Antonín Zápotocký előtt... Ugyanígy a diáküntetések követelése, a diákmajálisok jelszavai és transzparencsei is elképzelhetetlenek lettek volna néhány évvel korábban. Az egész témát problematikussá teszi a CsKP bőkezű szociális politikája, amely úgy tűnik, elegendőnek bizonyult a tömeges elégedetlenség megelőzésére és legalább részben kibékítette a lakosságot a hatalommal.

Ezeket a tények nem mellőzhetők annál a vizsgálatnál, melyben megkíséreljük 1956 eseményeinek besorolását az antidemokratikus rendszereket osztályozó elméletek szerint. Úgy tűnik azonban, volt egy rövid időszak, amikor a kommunista vezetés nem volt biztos sem a nép előtti tekintélyében, sem a Moszkvához való viszonyában. Ez az időszak nem illik bele a (kvázi)totalitárius Csehszlovákia történelmébe. Ha összehasonlítjuk a rendszer vonásait 1955 végén és 1957-ben, nem érzékelünk látványos különbséget. Éppen ellenkezőleg – az ötvenes évek második felének enyhülése után a rendszer – pl. mezőgazdasági politikájában – megerősödik. A cseh és a szlovák mezőgazdasági területeket a kommunista hatalom teljesen leigázta, mégpedig először 1958 és 1959 fordulóján, gazdasági nyomásra. Megtörte a gazdák ellenállását és felszólította őket, hogy a generációkon át öröklődő földtulajdonukat „önkéntesen” adják be a termelőszövetkezetekbe. A rendszer enyhülése és a rendszer átcúsúzása a poszt-tota-

litarizmusból a kvázi-pluralizmusba csak ez után következett be.

A szovjet tábor többi országához képest tehát az 1956-os év a csehszlovákiai kommunista rendszer fejlődésében nem számít mérföldkőnek. Sem szimbolikusan, mint a Szovjetunióban, ahol az alapvető változások majd csak Sztálin halála után következnek be, sem a valóságban, mint Magyarországon. Ahhoz a hallgatóságos, a lakosság anyagi helyzetének javítását célzó társadalmi szerződéshez, melyet a rendszer és a lakosság kötött egymással, folyamatosan biztosította a hátteret az ország gazdasági teljesítőképessége. Nem került tehát sor tömeges lázadásra. Magyarország nem volt követendő példa, éppen ellenkezőleg. Különböző forrásokból bizonyítható, hogy a magyar felkelés, a kommunista hatalommal való erőszakos leszámolás a cseheket és a szlovákokat inkább taszította. Ebben az a tény is szerepet játszik, hogy Csehszlovákiába, egy sor országtól eltérően, nem importálták a kommunizmust, hanem az főleg az otthoni gyökerekből nőtt ki (a jelentős külföldi gyökerek mellett). Szintúgy szerepet játszott ebben a félelem, hiszen emberek sokasága ébredt tudatára annak, hogy könnyen kerülhetne az áldozat szerepébe. Csehszlovákiában ugyanis – mint ahogy ezt már fentebb említettük – a lakosság létszámához viszonyítva rendkívül magas volt a kommunista párt taglétszáma.

Az 1956-os év a csehszlovák történelemben az a periódus, amikor a kommunista rendszeren belül először kerülhetett sor nyilvános vitára a múlttól és a jelenről. Ezt a vitát nem kezdeményezte, de nem is ellenőrizte a párt, egyszerűen inkább került. A pártvezetés, mely 1948 februárjából, sőt inkább a háborús vagy közvetlenül a háború utáni eseményekből származtatta hatalmát, a tavaszi, a nyári és persze 1956 őszeinek rövid megingása után ismét erősen magához ragadta a hatalom gyeplőjét. Tervszerű változásokra majd csak néhány év múlva kerülhetett sor, ezek kicsúcsosodása lett az 1968-as Prágai Tavasz.

Stanislav Balík

*Masaryk Egyetem, Társadalomtudományi Kar
Stanislav Balík 2006. november 15-i brünni előadásának szerkesztett változata, amely először a Prágai Tükör 2006/5 számában jelent meg.*

Száraz mákszalmából morfin

hetvenöt éves Kabay János találmánya

A fájdalom csillapítása már régóta természetes törekvése az emberiségnek. A híres görög orvos, Hippokratész szerint „isten cselekedet a fájdalmat enyhíteni tudni”. Az ópiumot, az éretlen mák toktermésének megkarcolásakor kifolyó majd megszáritott tejnedvet, az ősidők óta alkalmazták a gyógyászatban altató és fájdalomcsillapító szerként. Innen ered az anyanövény, a mák (*Papaver somniferum*) latin elnevezésében a *somniferum* kifejezés, amely álomhozót, álomhordozót jelent.

Az orvostudomány, a gyógyászat fejlődésével a 19. században az évszázadok óta alkalmazott ópiumkészítményeket azonban már több orvos kifogásolta megbízhatatlan hatásuk miatt. Ez nem csupán a mák illetve az ópium különböző származási helyével magyarázható, hanem azzal is, hogy az ópium vegyileg nem tiszta anyag, hanem több, erős hatású vegyület keverékét tartalmazza. Fájdalomcsillapító hatásával egyidejűleg tehát több, általában nem kívánatos mellékhatása is mutatkozott.

A gyógyszerkutatás történetének egyik legjelentősebb felfedezése Fridrich Wilhelm Sertürmer német gyógyszerésznek tulajdonítható, akinek 1805-ben először sikerült az ópiumból kivonnia annak fő hatóanyagát, a morfint. Az álom görög istenéről, Morpheusról elnevezett anyag után az ópium további alkotórészeit is sikerült elkülöníteni, 1831-ben pedig kidolgozták a morfin ópiumból történő előállításának ipari eljárását is. Ezzel a morfin gyakorlatilag kiszorította a gyógyászatból az ópiumot, amely azonban továbbra is fontos ipari kiindulási anyag maradt. Hatalmas hátránya azonban, hogy kábítószerként függőséghez vezet, ezért nagyon sok visszaélés történt vele.

A morfin modern kori történetének rendkívül fontos fejezete Kabay János magyar gyógyszerész nevéhez fűződik. Kabay százöt év, 1896-ban született Búdszentmihályon (a mai Tiszavasváron). Az első világháború nem tette lehetővé műegyetemi tanulmá-

nyai folytatását. Bevonult katonának, majd a háború befejeztével bátyja hajdúbanási gyógyszerterápiában gyakoromkoskodott. 1924-ben szerzett gyógyszerészi oklevelet a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen. Kutatásait a Gyógynövény Kísérleti Állomáson kezdte meg. Munkája középpontjában az állt, miképp lehetne az ópium helyett közvetlenül a máknövényből kivonni és előállítani a hatóanyagokat. Egy év múlva, 1925-ben szabadalmaztatta ún. „zöld eljárást”, amelynek segítségével a zöld máknövényből állította elő az alkaloidokat. Ez az eljárás nagyüzemi viszonylatban azonban nem bizonyult eléggé gazdaságosnak.

1927-ben Kabay szülővárosában, Tiszavasváron megalapította az Alkaloida Vegyészeti Gyár Részvénytársaságot, és tovább folytatta kutatásait. Fáradságos, sok akadályba ütköző munkájának eredménye 1931-ben egy újabb szabadalom, egy olyan ipari eljárás, amely a korábban értéktelen hulladékként kezelt száraz mákszalmából teszi lehetővé a morfin előállítását. Ez az eljárás meghozta feltalálójának a világhírnevet. Módszerét tíz országban szabadalmaztatták. A „száraz eljárással” előállított morfint a hazai szükségletek kielégítése mellett külföldre is szállították. Ennek az eljárásnak hatalmas gazdasági jelentősége van, mivel segítségével az addig tüzelőanyagként használt mákszalmából allíthatók elő az ópium hatóanyagai. Kivételesen fontos szempont az is, hogy az eljárás megkerüli a visszaéléseket okozó veszélyes köztiterméket, az ópiumot.

1935-ben Kabay vállalata igazgatói székét bátyjának engedte át. Ő maga folytatni szeretne volna kutatásait, ebben azonban megakadályozta tragikusan korai halála. A sors fintora, hogy a tudós, aki egész életét a fájdalomcsillapító gyógyszerek kutatásának szentelte, alig negyven évesen, 1936-ban egy műtét szövődmenyeként fellépő vérmérgezésben, kegyetlen fájdalmak között hunyt el.

Felfedezésének jelentősége halála után tovább nőtt. Az általa alapított gyár kibővült, termelése megsokszorozódott. Az eredeti Kabay-féle eljárást továbbfejlesztették, és ma is használják a morfin és a többi mákalkaloid gyártásában szerte a világon.

Ambrus Tünde

Mi okozta a Nagymorva Birodalom bukását?

A középkori cseh állam elődjének tekintett Nagymorva Birodalom a X. század elején szűnt meg máig tisztázatlan körülmények között. A hagyományos elképzelés szerint a birodalom bukásának két fő oka volt: a Svatopluk fejedelem halálát követő belső viszályok és a portyázó magyarok támadásai. Megbízható feljegyzések nincsenek, márpedig azok híján a tizenegy évszázaddal ezelőtti események pontos menetét nehéz rekonstruálni. A történészek sokáig csak a fennmaradt krónikákra és a régészeti feltárásokra támaszkodhattak, miközben a homályos vagy ellentmondásos részleteket különböző feltevésekkel próbálták megmagyarázni. Az elmúlt évtizedben a kutatásba beleszólt a természet: az 1997-ben és a 2002-ben bekövetkezett pusztító árvizek meglepő fordulatot hoztak a rejtély megoldásba. A rendelkezésre álló írásos források, az archeológiai leletek és az új, ökológiai szempontok kombinációja gyökeresen megváltoztatta az eddigi elképzelést. Ma már csaknem biztos, hogy a Nagymorva Birodalom vesztét hatalmas természeti csapás okozta.

A hagyományos elképzelés egyik ellentmondása az volt, hogy a néhai erődítmények maradványait és környéküket feltáró archeológiai kutatások nem találtak ostromra vagy erőszkas pusztításra utaló jeleket. Az ásások során sem tűz nyoma, sem tetemetlen holttestek maradványai nem kerültek elő, tehát a hódító magyaroknak tulajdonított szerep leletekkel nem bizonyítható. A X. századi leletek másról tanúskodnak: az erődítmények fokozatos hanyatlásáról és elnéptelenedéséről.

A botanikai kutatások eredményei alapján az az elképzelés sem tartható, miszerint az erődítmények védelmi okokból folyó menti, mocsaras helyekre épültek. A környékükön talált növényi magvak és maradványok elemzése alapján ugyanis a Nagymorva Birodalom idején ezen a területen száraz éghajlatot kedvelő fafajták nőttek, tehát a vidék akkor még nem lehetett mocsaras. A mocsarak később keletkeztek, miután a Morva folyó meanderei feltöltődtek hordalékkal.

A hordalék jelentősége esetünkben felülmúlja a szó hétköznapi értelmét: ez az archeológusok számára kulcsfontosságú közeg rejtje az elmúlt korok tárgyi jeleit. A jelek értelmezése nemegyszer bonyolult fejtörő, melynek megfejtése akár évtizedekig is eltarthat. Így

volt ez annak az „üres” homokrétének az esetében is, amire a mikulčicei ásásoknál bukkantak. A Morva folyó mentén fekvő néhai erődítmény feltárásakor a IX. század végéből származó leletek fölött egy körülbelül két méter vastagságú tiszta homokrétet találtak, amely sem növényi maradványokat, sem emberi tevékenység nyomait nem rejtette, csak tiszta homokot. Az üres réteg fölött folytatódta a X. század elejére jellemző leletek, tehát a tömérdek üres homoknak rövid időn belül kellett lerakódnia. De vajon milyen ismeretlen erő akarta volna üres homokréttel megszaktítani a történelmi korok folytonosságát? A választ az elmúlt évtized példátlan árvizei adták meg. A 1997-es és 2002-es árhullám olyan erejű volt, hogy néhány hét, sőt talán néhány nap alatt képes volt anynyi homokot lerakni, mint amennyit a mikulčicei erődítménynél találtak. Egy hasonló erejű árvíz a Morva folyó árterében a X. század elején sorsdöntő következményekkel járhatott. Elpusztította a termést, az állatokat és feltehetőleg a lakosság egy részét is, s a túlélők aligha számíthattak külső segítségre. Sorsuk megpecsételődött: az ár levonulása után jöttek a járványok vagy az éhhalál... Ilyen természeti csapás még egy virágzó birodalmat is tönkretethet.

Hogy mi lehetett a hatalmas árvíz oka? Mai tudásunkkal nem olyan nehéz megválaszolni: valószínűleg az ökológiai egyensúly felbomlása. A jelek arra mutatnak, hogy a Morva folyó vízgyűjtő területén a Nagymorva Birodalom fénykorában túl gyorsan fogytak az erdők. Rengeteg fa kellett a stratégiaileg fontos erődítmények építéséhez. Fellendült a kohászat, amihez abban az időben faszenet használtak. A mezőgazdaság fejlődéséhez mind több leelőre és szántóföldre volt szükség, amihez ugyancsak erdőirtással jutottak. Ma már tudjuk, hogy a természet egyensúlyának ilyen egyoldalú megbontása nem végződhet jól. Az erdő szerepe a természetben ma már általános iskolás tananyag. A fák és az erdei aljnövényzet esőzések idején sok-sok vizet képesek megtartani, és ezáltal mérséklik a levonuló árhullámot. Ha a folyók felső vagy középső szakaszán kivágják az erdőt, tartós esőzések vagy hirtelen olvadás idején a víz korlátlanul zúdul lefelé, ahol rendszerint pusztító elemmé válik. Ezt azonban Svatopluk még nem tudhatta...

(Jan Bauer: Zničila Svatoplukovu říši ekologická katastrofa? cikke alapján)

Egy mindig jókedvű kutató

Nem volt egyszerű időpontot egyeztetnünk, hiszen háromgyermekes családapaként és kutatóként nem kevés az elfoglaltsága. Rovatunk főszereplője ezúttal Kaiser József, a brünni Műszaki Egyetem Gépészmérnöki Karának docense, akinek társaságában mindig jókedv uralkodik.

Vágjunk rögtön a közepébe! Mi áll kutatómunkád középpontjában?

Nehézfémek felhalmozódását vizsgáljuk növényekben, lézerspektroszkópia segítségével. A növények, amelyek képesek a környezetből magukban felhalmozni a szennyeződések, alkalmasak lehetnek a talaj vagy a felszíni vizek tisztítására. Egy másik módszerrel, a tomográfiával, a foggyökérre ültetett műfogakat vizsgáljuk. Ennek előnye, hogy nem destruktív eljárás, és lehetővé teszi a fogak háromdimenziós ábrázolását.

Munkád kapcsán sokat tartózkodsz külföldön...

Igen, leggyakrabban Olaszországban vagy Franciaországban dolgozom, de részt vettem különböző konferenciákon Európán kívül az USA-ban, Kínában, Dél-Koreában és Kínában, nyáron pedig Japánba készülök.

Kutatásaid során kapcsolatba kerültél magyarországi szakemberekkel is?

Természetesen, hiszen a doktori disszertációm gyakorlati részéhez szükséges kutatások többségét a Pécsi Tudományegyetemen folytattam. Velük máig nagyon jó a kapcsolat, Olaszországba is rajtuk keresztül jutottam ki.

Ha összehasonlítanád a kutatómunka feltételeit nálunk és külföldön, mit emelnél ki?

Itthon sajnálatos módon alig jut időm arra, hogy a laboratóriumban dolgozzam, mert rengeteg, a munkával kapcsolatos papírmunkát kell elvégezni. Külföldön az embertől eredményeket várnak, ami természetesen munka nélkül nem megy. Ott az adminisztrációt elvégzi más, a kutató pedig ténylegesen kutathat.

Egyetemi oktatóként milyennek látod a mai hall-

gatókat, illetve végzőseik lehetőségeit?

Véleményem szerint a gépészet túl van a hullám-völgy mélypontján, és innen most már csak felfelé vezethet az út. Mivel felsőbb évfolyamokban tanítok, azokkal kerülök kapcsolatba, akik túljutottak a kezdeti rostán. A korábbi években sok gyengébb diákunk volt, viszont most úgy tapasztalom, évről évre növekszik a nagyon jó képességű hallgatók száma. Egyetemünk a New York Times felmérése szerint egyike a világ ötszáz legszínvonalasabb egyetemének. Az utóbbi években jelentős összegeket sikerült fektetnünk laboratóriumaink fejlesztésébe. Végzőseinknek nagyon jó esélyük van az elhelyezkedésre, hiszen nagy a kereslet a műszaki szakemberek iránt.

A családot hogyan viszonyul a munkáddal járó sok utazásához?

Három gyermekünk van, Tünde két, Attila négy, Péter pedig hét éves. Régebben, amikor hosszabb időre kellett külföldre utaznom, az egész család jött velem. A gyerekek mindig könnyen tudtak alkalmazkodni a változó körülményekhez, jól érezték magukat. Amióta Péter fiunk iskolás, már korlátozott a mozgásunk, így általában egyedül utazom. Amikor nem vagyok itthon, interneten keresztül tartom a kapcsolatot a családdal.

Szabadidődöt mivel töltöd legszívesebben?

Szabadidő? Az mi? (nevetés) Abból bizony nagyon kevés van, és azt a keveset igyekszem a családommal, a gyerekekkel tölteni. Amikor már tényleg nagyon-nagyon fáradt vagyok, stratégiai játékokat játszom a számítógépen.

Te is mai munkabélyed – a brünni egyetem – egykori hallgatója vagy. Brünni magyar diákként kapcsolatban voltál az itteni magyarokkal?

Valójában nem voltam aktív KAFEDIK-os, mert pozsonyiként minden hétfőgén hazajártam. A CsMMSZ-szel viszont már egyetemista koromban kapcsolatba kerültem, mégpedig a Prágai Tükör miatt, amelyet már akkor érdekes lapnak tartottam és nagyon szerettem olvasni. Amikor tehetjük, eljárnak a CsMMSZ rendezvényeire a gyerekekkel együtt.

Köszönöm a beszélgetést, további jó munkát és sok sikert kívánok!

Ambrus Tünde

Brünni séták

A műemlékekben gazdag belvárosban és a Špilberken kívül a látogatóknak ritkán marad idejük Brünn azon nevezetességeire, amelyek a központtól kissé távolabb esnek. A szokásos, egy-két órás városnézésben a peremkerületek általában nem szerepelnek, de egy többnapos programba vagy egy újabb látogatásba érdemes beiktatni őket, mert sok kincset rejtgetnek.

A városközpontban kívül eső műemlékek leghíresebbjével, a Tugendhat Villával, lapunkban négy évvel ezelőtt foglalkoztunk, közvetlenül azután, hogy az épület felkerült a Világörökség listájára. Most az ellenkező irányba indulunk el: a Špilberktől délre eső Óvárost vesszük szemügyre. Amint azt a városrész neve (Staré Brno – Óváros) is jelzi, Brünn azaz Brno legrégebbi részéről van szó. Itt, a Svatka folyó bal partján keletkezett az első szláv település, amelyből a későbbi századok folyamán kialakult Morvaország legnagyobb városa. A korai középkornak nem maradt látható nyoma, a legrégebbi műemlék, a Mária Mennybemenetele templom az Óváros magját képező Mendel téren áll. (A bazilika és a hozzá tartozó kolostor jól látható a Špilberk nyugati teraszáról.) Az eredeti cisztercita rendházat 1323-ban alapította Eliška Rejčka királyné, aki fontos szerepet játszott a város fejlődésében. A ciszterciect II. József 1782-es rendelete után felváltotta az Ágoston-rend, amely addig a Szent Tamás templom mellett működött. A neves Ágoston-rendi szerzetesek sorából feltétlenül meg kell említenünk a leghíresebbet, az örökléstan atyját, Gregor Mendelt, akinek a munkásságát a rendház épületében levő múzeum állandó kiállítása mutatja be.

Gregor Mendel 1865-ben tette közzé örökléstanról szóló értekezését, mellyel gyakorlatilag megalapította a genetika tudományát. A kolostor mindennapjaiban, a vallásos élet mellett, elég ideje jutott kedvenc elfoglaltságára,

a botanikára. A kolostor kertjének kis ágyásában 1854-től kezdve éveken keresztül kísérletezett a legmegfelelőbbnek tűnő növénnyel, a borsóval. Különböző fajtákat keresztezett, mely során a növény több tulajdonságának változását jegyezte fel. A kapott eredményeket matematikai-statisztikai úton értékelte ki.

A gótikus bazilika több szempontból is érdekes: fekvése, egyedi alaprajza és építőanyaga – a vörös téglá – nem kerül el a tapasztalt városnéző figyelmét. Az idők folyamán többször átépítették, ám a neves mesterek nagy gondot fordítottak az egymást követő stílusok harmóniájára, aminek köszönhetően a templom a város egyik legszebb műemlékévé vált. A főoltáron látható a XIII. századi bizánci stílusú Fekete Madonna. A festményt IV. Károly ajándékozta Jan öccsének, a morva örgrófnak, aki azt később az Ágoston-rendnek adományozta. A monda szerint a Fekete Madonna többször megvédte a várost az ellenségtől. A bazilikában temették el a kolostor alapítóját, II. Vencel és Habsburg Rudolf özvegyét, Eliška királynét, aki mozgalmas élete második felét Brünnben töltötte. Sírhelyét a fedőlapon található iniciálé (E) jelzi.

Az apátságot utoljára barokk stílusban építették át, de egyes részei őrzik a gótikus jegyeket is. Figyelmet érdemel a díszes kapu, a barokk könyvtár és a kertben álló szecessziós Mendel-szobor. A kolostor szomszédságában található a sörgyár – ez azért érdekes, mert a sörfőzés brünni kezdetei egybeesnek a cisztercita rend működésének kezdetével.

A Svatka folyó mentén felfelé haladva jutunk el a brünni Vásárváros (Výstaviště), amelynek első impozáns pavilonjait 1928-ban emelték. Brünn azóta jelentős nemzetközi vásárvárossá fejlődött, és a pavilonok száma is megsokszorozódott. Építészeti szempontból változatosak, eredetiségben azonban nem mindegyiknek sikerült elérnie a funkcionalista

mag színvonalát. Említést érdemel a Vásárváros főbejáratával szemben, az út túloldalán található Mitrovský-kastély is, amely a XVIII. század végén épült rokokó stílusban, s napjainkban kiállítások, fogadások és egyéb fontos társadalmi események színhelye.

D.A.

České resumé

Články v úvodní rubrice **Ze života svazu** referují o některých událostech v životě Svazu Maďarů Brno v 2. pololetí roku 2006. Jednou z nejdůležitějších bylo odhalení pomníku na slavkovském bojišti v obci Telnice. Článek je otištěn ve dvou jazycích. Další příspěvek informuje o pravidelných programech pro rodiny s dětmi, které se obvykle konají v klubovně sdružení. Následující článek přináší zprávu o setkání krajanů v Rakousku při příležitosti 50. výročí události v Maďarsku roku 1956, kterého se zúčastnili také zástupci Svazu Maďarů Brno. V kronice jsou vyjmenovány všechny programy organizované v průběhu druhého pololetí roku 2006. Rubrika **Výročí** je věnována konferenci na památku maďarské revoluce roku 1956 uspořádané 15. listopadu na Masarykově univerzitě. Otiskujeme upravenou verzi všech tří přednášek, úvodní přednášku v maďarštině i češtině. Rubrika **Procházky Brnem** je věnována nejvýznamnějším památkám Starého Brna. V rubrice **Zajímavosti** se dočteme o maďarském chemikovi J. Kabaym, který před 75 lety vypracoval průmyslovou metodu výroby morfinu ze suchých stonků máku. V téže rubrice citujeme z článku otištěného v časopise EPOCHA o příčinách zániku Velkomoravské říše. Rubrika **Rozhovor** představuje člena brněnské organizace Svazu Maďarů, vědeckého pracovníka Józsefa Kaisera.

Součástí zpravodaje Brünni Magyar Futár je letošní druhé číslo studentského občasníku Sárge Szamár (Žlutý osel), který vydává studentská organizace KAFEDIK.

